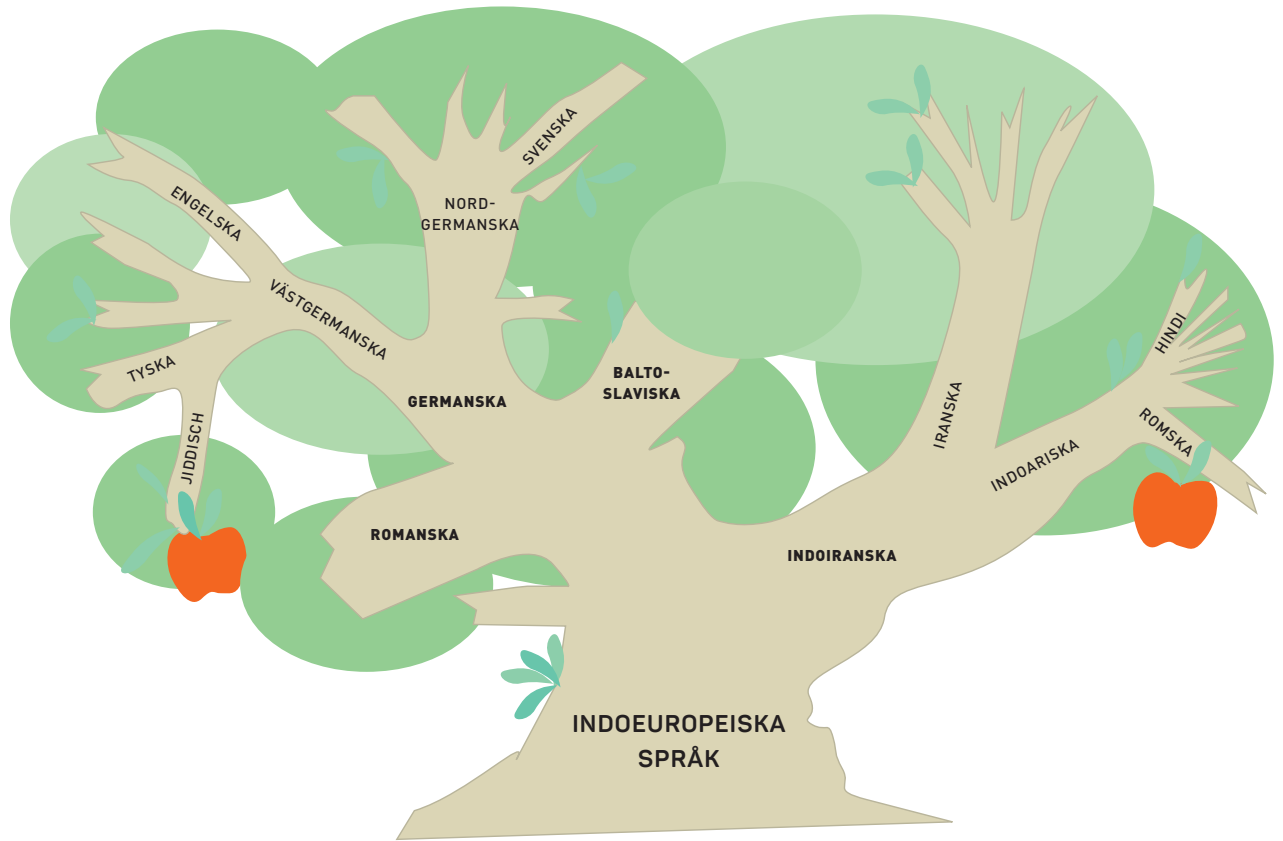

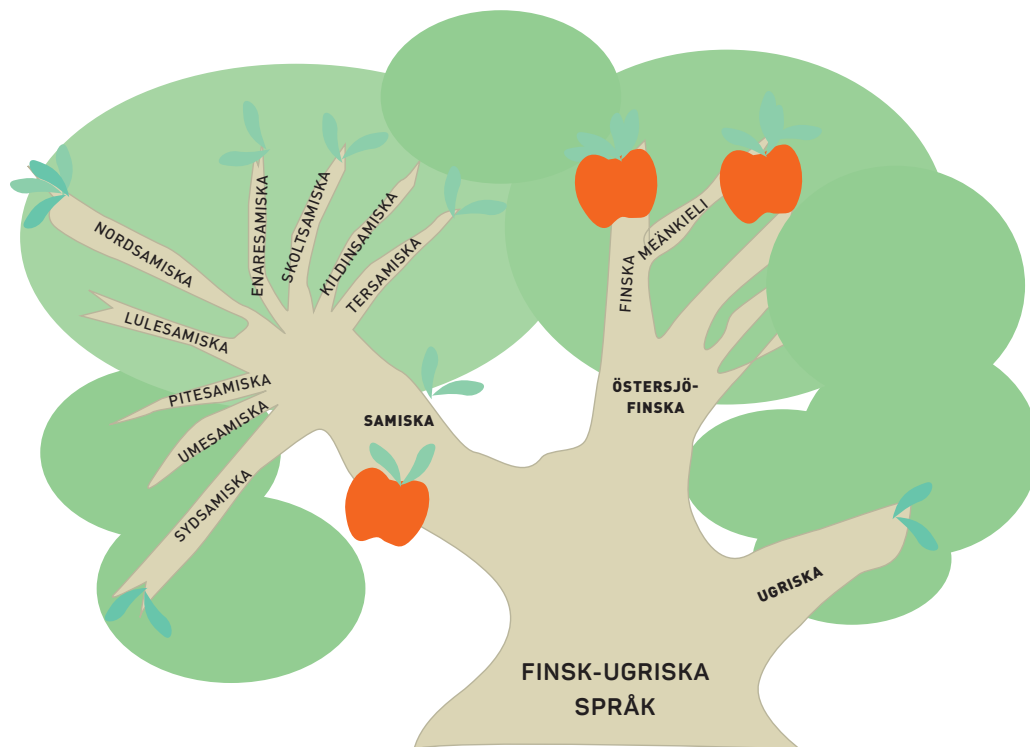
Sveriges nationella minoritetsspråk och svenskt teckenspråk

Ett läromedel
för gymnasiet
från Språkrådet,
Institutet för språk
och folkminnen

Språkfamiljer

Romska och jiddisch är besläktade med svenska, medan finska, meänkieli och samiska tillhör en helt annan språkfamilj, trots att de talas geografiskt så nära oss.

Innehåll

1. **Inledning** 4
 - Om Sveriges språk 5
 - Lagar och rättigheter 12
 - Svårigheten att bedöma antal talare av ett minoritetsspråk 15
 - Flerspråkighet 17
2. **Finska** 20
3. **Jiddisch** 28
4. **Meänkieli** 35
5. **Romska** 41
6. **Samiska** 48
7. **Svenskt teckenspråk** 56

1.

INLEDNING

Om Sveriges språk

Svenska är Sveriges **huvudspråk** och **majoritetsspråk**, det språk som en majoritet av de som bor i Sverige talar. Utöver svenska talas också många andra språk. Hur många det rör sig om är det ingen som vet exakt, eftersom det inte samlas in någon sådan statistik i Sverige. En uppskattning brukar vara att det rör sig om cirka 200 olika språk.

Alla språk som inte är huvudspråk i ett land kallas för **minoritetsspråk**. Även arabiska och engelska, som är huvudspråk i andra länder och talas av miljoner människor världen över, är minoritetsspråk i Sverige.

Svenska

I språklagen, som kom år 2009, finns bestämmelsen om att svenska är huvudspråk i Sverige och att svenska ska vara myndigheternas språk. Svenska ska också vara det "samhällsbärande" språket. Vad innebär det och är det verkligen nödvändigt att ha en lag som beskriver något som verkar självklart? Svenska har under lång tid haft en naturlig position som majoritetsspråk i Sverige, även om andra språk alltid har talats inom landet.

Men svenska har inte alltid varit det självklart största språket i Sverige. Finska och samiska har talats här i mer än 1 000 år, långt innan Sverige som nation bildades. Även lettiska och lågtyska har varit stora språk i Sverige under olika perioder i historien. Många svenska dialekter har dessutom haft så stora skillnader sinsemellan att de antagligen framstod som olika språk.

I Sverige talas runt 200 olika språk.

Det svenska samhället påverkas av en ökad globalisering, det vill säga ett ökat utbyte av kommunikation, tjänster och företagande. Människor reser mer och har kontakt med varandra över landsgränserna, t.ex. via internet. Många studenter väljer att studera i ett annat land under delar av sin utbildning eller har kurslitteratur på engelska. Den ökande kontakten gör att kunskaper och förståelse för olika länders språk och kulturer ökar. Invandring till Sverige skapar också en mångfald som bidrar till att utveckla det svenska samhället.

När det talas många språk i ett land kan det finnas ett behov av ett gemensamt språk som alla kan kommunicera på. Tillgången till svenska är alltså en demokratifråga. Alla som bor i Sverige behöver tillgång till det svenska språket för att kunna kommunicera med de svenska myndigheterna, förstå myndigheternas information och beslut samt kanske själva vara med och debattera eller företräda ett politiskt parti eller en organisation.

De nationella minoritetsspråken

I Sverige finns förutom svenskan många minoritetsspråk. Sedan år 2000 har fem av Sveriges minoritetsspråk fått status som nationella minoritetsspråk. Det betyder att Sveriges regering har åtagit sig att skydda dessa språk extra mycket. De fem **nationella minoritetsspråken** är: finska, jiddisch, meänkieli, romska och samiska. Svenskt teckenspråk räknas inte som ett nationellt minoritetsspråk, men samhället har enligt språklagen ett ansvar att skydda och främja också det svenska teckenspråket.

Gemensamt för de nationella minoritetsspråken är att de har talats under mycket lång tid i Sverige, men för flera av dem minskar numera antalet talare i snabb takt. Därför behöver samhället på olika sätt uppmuntra och göra det enklare för dem som talar språken att föra kunskaperna vidare till nästa generation. Annars är risken stor att språken dör ut.

Samtidigt som Sveriges regering utsåg fem nationella minoritetsspråk utsåg man också fem **nationella minoriteter**: judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar.

Den som tillhör en nationell minoritet har sedan år 2000 särskilt starka rättigheter att tala sitt nationella minoritetsspråk och utöva sin kultur i Sverige. Särskilt viktigt är barns rätt till sitt språk och sin kultur. Det kan t.ex. handla om att kunna låna böcker på finska på biblioteket eller att den skola man går i anstränger sig för att hitta lärare som kan ge modersmålsundervisning i romska. Samerna är dessutom erkända som **urfolk** i de nordiska länderna sedan 1970-talet. De har levt och utvecklat en egen kultur långt innan Sverige som stat bildades. Som urfolk har samerna andra rättigheter utöver de språkliga och kulturella, t.ex. renskötselrätten. Den innebär att samerna har rätt att låta sina renar beta i de områden som traditionellt har använts för renskötsel.

Varför blev just de här minoriteterna nationella minoriteter?

Sveriges regering har skrivit på en överenskommelse med Europarådet där Sverige lovar att trygga de nationella minoriteternas rätt att tala sina språk och utöva sina kulturer. Men hur har man kommit fram till att just judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar ska få status som nationella minoriteter? I överenskommelsen finns ingen exakt definition av vad som krävs för att en grupp ska få kalla sig nationell minoritet, men regeringen har själv satt upp följande kriterier:

- en uttalad samhörighet och en icke dominerande ställning i samhället
- en religiös, språklig, traditionell och/eller kulturell tillhörighet
- en vilja och strävan att behålla sin identitet
- historiska eller långvariga band med Sverige

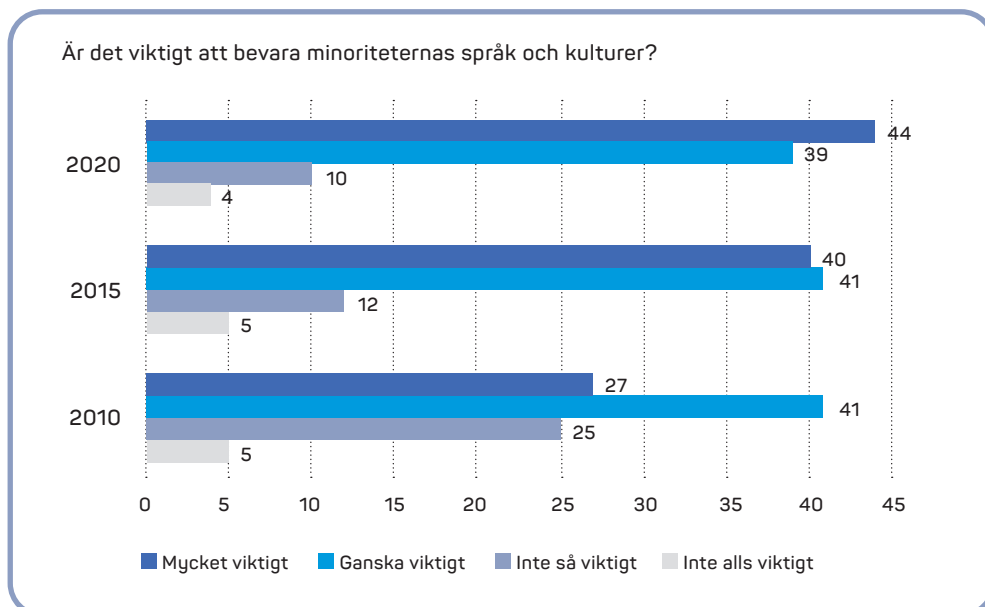
Efter att frågan hade utretts ansåg man att judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar uppfyller kriterierna och därför fick de status som nationella minoriteter.

I många länder har minoritetsgrupper inte samma möjligheter som den övriga befolkningen. Personer som tillhör de nationella minoriteterna i Sverige har genom historien ofta fått sina mänskliga rättigheter kränkta. Många har utsatts för diskriminering och övergrepp. Även i dag förekommer det diskriminering. Antiziganismen, dvs. diskrimineringen av romer, förekommer fortfarande och antisemitismen, diskrimineringen av judar, är allvarlig. Också samer utsätts för hat och hot och döva upplever ofta diskriminering inom till exempel arbetslivet.

Inför beslutet om vilka språk som skulle få status som nationella minoritetsspråk sattes två kriterier upp. Ett nationellt minoritetsspråk ska vara ett språk och inte en dialekt. Det ska ha talats i Sverige i minst tre generationer eller ungefär hundra år. Det är inte alltid så lätt att avgöra om ett språk svarar mot dessa kriterier. I praktiken finns också ett tredje villkor, nämligen att språkets talare själva önskar att språket ska få ställning som nationellt minoritetsspråk.

Att skydda och främja de nationella minoriteternas språk och kultur är ett sätt att slå vakt om deras mänskliga rättigheter. Ett sätt att skydda språken är att uppmuntra minoriteterna att använda och utveckla de nationella minoritetsspråken så att de förs vidare till nästa generation. Eftersom de nationella minoriteternas språk och kultur betraktas som en del av den svenska kulturen och kulturarvet är det viktigt att språken lever kvar. Det anser Sveriges regering, men också många som bor i Sverige. En undersökning som Språkrådet genomförde 2020 visade att 83 procent av befolkningen tycker att det är ganska viktigt eller mycket viktigt att de nationella minoriteternas språk och kulturer bevaras till nya generationer.

Staplarna visar (i procent) hur viktigt vi tycker att det är att samhället ger stöd för att bevara de nationella minoriteternas språk och kulturer.

Revitalisering

Arbetet med att främja språken så att de kan leva vidare kallas **revitalisering**. Ordet revitalisering betyder återuppväckande och innebär att språk som håller på att dö ut får nytt liv. Detta sker genom att myndigheter, organisationer och privatpersoner aktivt arbetar för att fler människor ska lära sig språken och använda dem, både i hemmet och ute i samhället. Samhället kanske erbjuder språkutbildning för barn och ungdomar som tillhör en nationell minoritet. Ett vanligt sätt att revitalisera språk är när äldre generationer för över kunskaper i språken och om kulturen till sina barn eller barnbarn.

Myndigheter som arbetar för att bevara minoritetsspråken

Språkrådet, som är en del av myndigheten Institutet för språk och folkminnen, har regeringens uppdrag att följa upp språklagen (SFS 2009:600). Uppdraget innebär att undersöka hur väl myndigheterna följer språklagen. Språkrådet följer noga utvecklingen för de nationella minoritetsspråken och rapporterar om händelser kopplade till dem. De delar också ut ett statligt bidrag för revitalisering av de nationella minoritetsspråken.

Länsstyrelsen i Stockholm och Sametinget har uppdraget att följa upp minoritetslagen (Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk SFS 2009:724). Myndigheterna ger varje år ut en rapport om hur minoritetspolitiken utvecklar sig och hur situationen ser ut för de nationella minoritetsspråken.

Det svenska teckenspråket

Det svenska teckenspråket räknas inte som ett nationellt minoritetsspråk, trots att det uppfyller flera viktiga kriterier för vad som kan betraktas som ett. Svenskt teckenspråk är t.ex. ett eget språk och det har använts under mycket lång tid i

Sverige. I språklagen anges att samhället har ett ansvar att skydda och främja det svenska teckenspråket, i likhet med de fem nationella minoritetsspråken.

Assimilering och försvenskning

När Sverige började bli ett mer enat land under 1800-talet och fram till tiden efter andra världskriget, rådde ett **assimileringsideal**. Det innebar att det förekom stark påtryckning på befolkningen att tala ett gemensamt språk: svenska.

Svenskan blev det enda undervisningsspråket i skolan. När barn som vuxit upp med andra språk hemma (som finska, meänkieli eller samiska) började skolan, måste de plötsligt lära sig svenska för att kunna hänga med i undervisningen. Försvenskningen innebar också att svenskt teckenspråk inte fick användas i skolan. All undervisning skulle ske på svenska och döva barn tvingades hänga med i undervisningen genom läppavläsning, även i specialskolorna för döva.

På fotot från 1960-talet av Olofströms bruk kommer alla arbetare utom en från utlandet.

Svenska språket blev det bättre och finare språket och många skämdes för att tala sitt modersmål. När de i sin tur blev föräldrar, lärde de inte sina barn t.ex. meänkieli och följden blev att flera generationer förlorade kunskaperna i sina modersmål.

Invandringen och det mångspråkiga samhället

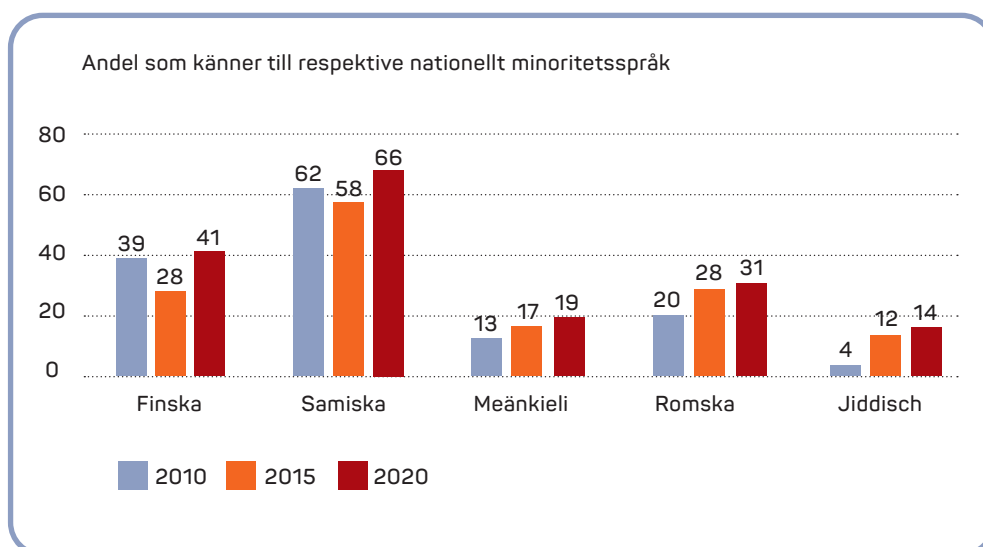
Under 1960- och 70-talen hade Sverige brist på arbetskraft och människor invandrade till Sverige för att arbeta. Eftersom flertalet arbetskraftsinvandrare kom från Finland och hade släkt kvar där behövde deras barn hålla det finska språket vid liv. Det ledde till att ämnet finska som modersmål infördes i svenska skolor. Så småningom öppnade man för att även kunna läsa andra språk inom modersmålsundervisningen.

I takt med en ökad flyktinginvandring har Sverige på allvar blivit ett mångspråkigt land. Fördelarna och svårigheterna med det mångspråkiga samhället diskuteras flitigt.

Kunskap om de nationella minoriteterna och språken

Kunskapen om de nationella minoriteterna och deras rättigheter är fortfarande låg bland allmänheten. Språkrådet har genomfört SIFO-undersökningar för att ta reda på vad svenska folket känner till om de nationella minoriteterna och minoritetsspråken. I den senaste undersökningen, från 2020, framkom att en fjärdedel av Sveriges befolkning inte känner till ett enda av de nationella minoritetsspråken. Undersökningen visade också att 74 procent kan namnge minst ett nationellt minoritetsspråk. Det är en ökning jämfört med den tidigare mätningen 2015, då 65 procent kunde nämna minst ett av språken.

Antal personer (i procent) av de tillfrågade som kunde namnge minst ett nationellt minoritetsspråk.

Flest människor vet att samiska är ett nationellt minoritetsspråk, medan det fortfarande är mycket få som känner till att jiddisch och meänkieli är det.

Undervisning i nationella minoritetsspråk

I skolan kan man få läsa de nationella minoritetsspråken som modersmål om man tillhör en nationell minoritet. 2015 tog man bort kraven på förkunskaper. En elev behöver alltså inte kunna någon jiddisch för att få modersmålsundervisning om man tillhör den nationella minoriteten judar. De nationella minoriteterna har också lite större rätt till modersmålsundervisning: skolan är skyldig att ordna det om en elev vill ha det. För övriga minoritetsspråk krävs att fem elever vill ha undervisning och man måste tala språket hemma.

Det ska också gå att byta ut ett modernt språk som t.ex. spanska mot det nationella minoritetsspråket om man tillhör en nationell minoritet. Men ett problem för alla minoritetsspråk är att det finns så få lärare som kan undervisa i dem.

FRÅGOR

- Vad innebär det att svenska ska vara det "samhällsbärande språket" i Sverige?
- Vilka krafter påverkar ett språks överlevnad och utveckling?
- Hur kan vi skydda och bevara de nationella minoritetsspråken? Går det att rädda hotade språk?
- Varför är det viktigt att bevara minoritetsspråk?

Lagar och rättigheter

Sverige skriver på Europarådets konventioner

År 1999 beslutade Riksdagen att Sverige skulle ansluta sig till två internationella konventioner (överenskommelser) från Europarådet. Den ena är ”Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter”. De länder som skrivit på den förbinder sig att se till att de grupper som fått status som nationella minoriteter ska få vissa grundläggande rättigheter. Rättigheterna är knutna till deras språk och kulturer.

Den andra konventionen: ”Den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk” (ofta kallad språkstadgan) innehåller fler och mer detaljerade skyldigheter för Sveriges regering om att främja de nationella minoritetsspråken. Den som talar ett nationellt minoritetsspråk eller tillhör en nationell minoritet ska kunna utöva sin kultur och använda sitt språk inom olika delar av samhället. Det kan t.ex. handla om att få tala sitt språk i kontakt med myndigheter, i domstol eller att det ska finnas dagstidningar och radioprogram på språket. Språkstadgan tar också upp rätten att få undervisning i sina språk i skolan.

Båda konventionerna lyfter fram vikten av att barn och unga som talar ett nationellt minoritetsspråk eller tillhör en nationell minoritet ska få lära sig och ha möjlighet att utveckla kunskaperna i sina språk för att kunna föra dem vidare till nya generationer.

Europarådet i Strasbourg arbetar för demokrati och mänskliga rättigheter.

Språklagen

Språklagen trädde i kraft 2009. Den är en så kallad **ramlag**, vilket är en lag som anger vilka principer som ska gälla inom ett visst område, t.ex. sjukvården, miljöskydd eller i det här fallet språkanvändning. Språklagen vänder sig bara till myndigheter, kommuner och landsting och inte till enskilda personer. Den innehåller en samling regler som myndigheterna ska följa.

I **språklagen** står det att den som arbetar på en myndighet ska anstränga sig för att skriva och tala ett så enkelt och begripligt språk som möjligt, så att så många människor som möjligt förstår beslut och annan information från myndigheten. Det står också att alla myndigheter ska ”skydda och främja” de nationella minoritetsspråken. Vad det innebär för en specifik myndighet står däremot inte i lagen – det måste varje myndighet själv bestämma. Exempel på åtgärder kan vara att en kommun anordnar en kulturfestival där de nationella minoriteternas språk och kulturer uppmärksammas. En annan mer långvarig insats kan vara att starta en ny förskoleavdelning för barn med ett nationellt minoritetsspråk som modersmål.

Minoritetslagen

Tio år efter det att Sverige anslöt sig till Europarådets konventioner om skydd för de nationella minoritetsspråken trädde ännu en svensk lag i kraft: ”Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk”, kallad **minoritetslagen**.

Minoritetslagen säger att de nationella minoritetsspråken ska skyddas och främjas, och att myndigheter ska samråda med de nationella minoriteterna och ta hänsyn till deras behov i beslut som rör dem. Alla myndigheter har också skyldighet att informera de nationella minoriteterna om deras språkliga rättigheter.

År 2019 skärptes minoritetslagen och alla kommuner ska nu upprätta mål och riktlinjer för sitt minoritetspolitiska arbete. Rättigheten att få förskola och äldreomsorg på sitt eget språk skärptes också.

Förvaltningsområden

Kommuner kan få statsbidrag för att främja och skydda de nationella minoritetsspråken genom att ingå i ett s.k. förvaltningsområde. Förvaltningsområden är särskilda geografiska områden där personer som talar finska, meänkieli och samiska har extra starka rättigheter. Hur pengarna ska användas bestämmer kommunerna i samråd med minoriteterna. De kan exempelvis gå till kartläggning av språkbehov inom äldreomsorgen, utvecklingsinsatser i förskolan, informations- eller kultursatsningar.

I förvaltningsområdena har invånare som talar finska, meänkieli eller samiska rätt att använda sitt språk i kontakt med myndigheter. De har också rätt att begära förskola och äldreomsorg på dessa språk. I praktiken råder dock brist på personal som kan tala och skriva språken, så även om den som bor i ett förvaltningsområde har rätt att få service på sitt nationella minoritetsspråk är det inte säkert att det går att ordna.

De som talar jiddisch eller romska har också vissa rättigheter, men inte lika starka som de som talar finska, meänkieli eller samiska. De räknas som **territoriellt obundna språk**, vilket innebär att de inte är bundna till särskilda geografiska platser utan att dess talare är mer utspridda. Alla myndigheter ska göra sitt bästa för att skydda och främja romska och jiddisch så att de också kan leva vidare. Hur myndigheterna ska göra detta i praktiken säger inte minoritetslagen någonting om.

Språklagstiftning i Norden

De nordiska ländernas språksituation ser olika ut, och därför ser också lagar och bestämmelser om språk olika ut.

Finland

Finland har två nationalspråk, det vill säga officiella huvudspråk: finska och svenska. I den finska språklagen anges detta. I den finska grundlagen står det dessutom att varje medborgare har rätt att använda antingen finska eller svenska i domstol och i kontakt med myndigheter. Det finns också lagar som gäller inom särskilda områden, t.ex. lagar som bestämmer hur språk ska användas i utbildningssammanhang och inom hälso- och sjukvården.

Norge

I Norge talas två varianter av norska: bokmål och nynorsk. Bokmål talas av flest personer och främst i den östra delen av Norge. Nynorsk talas mest i den västra delen. De som jobbar på myndigheter i Norge förväntas kunna båda språken och skolelever lär sig båda. 2021 antog det norska Stortinget en ny språklag i Norge. Den säger att norska är det samhällsbärande språket (det som alla myndigheter ska använda), att bokmål och nynorsk är lika viktiga och att samiska, kvänska, romska och norskt teckenspråk är nationella minoritetsspråk.

Danmark

I Danmark finns det ingen grundlag som anger vilka de officiella språken är. Det finns dock en lag om rättskrivning. Lagen anger att en myndighet, den danska språknämnden, beslutar om rättskrivning på danska. Rättskrivningsreglerna publiceras i rättskrivningsboken. Myndigheter och skolor förväntas rätta sig efter den.

Island

Island har en språklag som säger att isländska är islänningarnas nationalspråk och officiellt språk på Island. Lagen säger också att det isländska teckenspråket är första språk för personer som behöver det och för deras barn.

FRÅGOR

- Vilka lagar och förordningar reglerar språkanvändningen i Sverige?

Svårigheten att bestämma antalet talare av ett minoritetsspråk

Hur många talare av språket finns det? Det är en vanlig fråga när minoritetsspråk kommer på tal. För den enskilde handlar det om ren nyfikenhet och för samhället är det viktigt att veta hur samhällsservicen kan anpassas för dem som har ett annat modersmål än svenska. Att fastställa vilka språk som talas i ett land och hur många som talar dem är ingen lätt uppgift. I Sverige har vi inga register där det står vilket språk var och en talar. Inte ens Statistiska Centralbyrån samlar in uppgifter om vilka språk som varje person talar.

En vanlig uppfattning är att man kan avgöra vilket språk någon talar genom att veta vilket land personen kommer ifrån. Kommer man från Sverige så talar man svenska. Men verkligheten ser inte ut så. Sverige är inte enspråkigt och har aldrig varit det. Det var under 1800-talet som tanken om ett land, ett språk slog igenom i Europa. Det var en språkpolitisk idé som syftade till att stärka nationalstaten. Sedan dess har språksynen förändrats. Många länder har i dag flera **officiella språk**. I Schweiz är det (i storleksordning) tyska, franska, italienska och rätoromanska. I Finland är finska och svenska **nationalspråk**. Sverige har svenska som huvudspråk och fem nationella minoritetsspråk, samt det svenska teckenspråket som har motsvarande status.

Hur bedömer man att en person kan ett språk? Räcker det med att kunna några fraser och meningar eller måste man kunna använda språket i alla sammanhang? Kan ens en infödd svensk förstå och använda svenska i alla möjliga sammanhang? Troligen inte, för det finns alltid områden som vi inte behärskar. Vi lär oss nya ord under hela livet.

Man kan inte säkert veta vilket språk en person talar bara för att man vet vilket land hen kommer ifrån.

Och talar människor i regel bara ett språk? Omkring hälften av jordens befolkning använder regelbundet flera språk. En del talar ett språk hemma, ett annat språk i samhället och kanske ytterligare ett vid högre studier. En del växer upp med flera modersmål. Flerspråkiga individer kan växla mellan språken mitt i ett samtal. En del barn lär sig föräldrarnas språk först i vuxen ålder. Hur ska man bestämma vilket språk som en viss person talar?

Invandrade personer som bott i Sverige en längre period tenderar att använda sitt modersmål i allt mindre utsträckning. Deras barn lär sig svenska och i varierande grad föräldrarnas språk. Ibland talar man om **språkbyte**, när personer slutar att använda det språk som familjen använder och talar enbart majoritetsspråket. Ibland beror språkbytet på politiska insatser. Men det omvända förekommer också, nämligen att barn vill lära sig föräldrarnas och mor- och farföräldrarnas språk, fast först längre upp i åldrarna.

En person som sammanställt sifferuppgifter om vilka språk som talas och hur många som talar dem är lingvisten Mikael Parkvall. I boken "Sveriges språk i siffror" använder Parkvall olika metoder för att ta reda på hur många som talar ett språk som modersmål, dvs. vilket språk som en person behärskar bäst eller identifierar sig med först och främst. Det kan vara genom undersökningar, uppgifter från intresseorganisationer, skolans värld och hälsovården, befolkningsstatistik eller genom kvalificerade gissningar. Dessa uppskattningar ger en ungefärlig bild av hur många som talar de olika språken.

FRÅGA

- Hur lång tid tar det att lära sig ett språk?

Flerspråkighet, andraspråk och begrepp kring flerspråkighet

Flerspråkighet kallas det när flera olika språk på något sätt kommer i kontakt med varandra. I flerspråkiga samhällen förekommer ofta en uppdelning där några talar ett språk, andra ett annat och somliga talar båda språken.

När en person är flerspråkig kallar man det individuell flerspråkighet eller **tvåspråkighet**. Det innebär att en person talar minst två språk. Tvåspråkighet är lite otydligt, för det används ibland om personer som talar fler språk än två. Termen flerspråkighet är därför bättre att använda; man talar minst två språk, men kanske många.

Förstaspråk, andraspråk och främmande språk

Det språk som en människa lär sig först kallas ofta **modersmål**. En annan tydligare term är **förstaspråk**. Men vad menar man egentligen, det första språk man lär sig tala eller det språk man är bäst på? Inom språkvetenskapen betyder förstaspråk det språk man lär sig först och det behöver inte vara bara ett språk. Ett barn som växer upp i en familj där vuxna talar olika språk lär sig två eller fler förstaspråk. En persons förstaspråk behöver inte vara det språk som hen kan bäst. Om man föds i Frankrike och flyttar till Sverige som barn, kan svenskan bli ens starkaste språk.

Andraspråk är de språk som en person lär sig efter att ha lärt sig ett (eller flera) förstaspråk. För att något ska kallas andraspråk krävs också att det är ett språk som lärs in i den miljö där språket talas och inte främst genom språkkurser. En person som har vuxit upp i ett arabisktalande hem och börjar tala svenska när hen börjar förskolan har arabiska som sitt förstaspråk och svenska som sitt andraspråk.

Man kan ha flera andraspråk. Vår arabisktalande person som har svenska som andraspråk flyttar kanske till ett engelsktalande land och lär sig då engelska som andraspråk också. Ibland gör man skillnad på andraspråk och tredjespråk (fjärdespråk o.s.v.), men ofta kallar man alla språk som man lär sig i en naturlig omgivning, efter det att man lärt sig sitt eller sina förstaspråk, för andraspråk.

Ett språk man lär sig framförallt genom studier kallas **främmande språk**. Det kan vara svårt att dra en skarp gräns mellan vad som är ett främmande språk och vad som är ett andraspråk. För många unga människor i Sverige som har engelska som ett främmande språk fungerar engelska också delvis som ett andraspråk, eftersom man t.ex. på nätet eller i spel kommunicerar med hjälp av engelska. Man vistas alltså mycket i en miljö som är engelskspråkig, även om man inte lämnar Sverige.

Myten halvspråkighet

Tidigare användes begreppet "halvspråkighet". Begreppet debatterades under något decennium i slutet av 1960-talet och framåt innan det försvann ur den akademiska världen. Sedan dess dyker det upp lite då och då, i framför allt den politiska debatten. Det ansågs att flerspråkiga individer riskerade att inte lära sig vare sig sitt förstaspråk eller sitt andraspråk ordentligt och bli dåliga på att tala två språk istället för att bli bra på ett, om språken lärdes in parallellt. På 1970-talet kunde flerspråkiga familjer bli rekommenderade att inte använda mer än ett språk med barnen (och företrädesvis svenska). I dag vet vi mer. Globalt sett finns det fler flerspråkiga än enspråkiga människor på jorden. Barn blir inte halvspråkiga, det har forskning visat. Däremot använder de ofta sina språk till olika saker och får inte två (eller fler) helt identiska språkliga kompetenser.

Modersmålsundervisning

Forskning visar att förstaspråket har stor betydelse för utvecklingen av ett barns identitet, tankeförmåga och språk. Barn som har lärt sig läsa på sitt förstaspråk har lättare att lära sig läsa också på ett andraspråk, eftersom de redan har förstått hur t.ex. bokstäver och ljud hänger ihop. Därför är det en fördel om flerspråkiga barn får undervisning också på sitt förstaspråk. Det har forskning visat. I det svenska skolsystemet finns därför modersmålsundervisning, vilket är språkundervisning på ett språk (annat än svenska) som eleven talar hemma. Kunskaperna som eleverna får i modersmålsämnet gör det lättare för dem att följa med i undervisningen i andra ämnen, som ju sker på svenska. Goda kunskaper i modersmålet ger alltså bättre förutsättningar för att lära sig svenska och andra skolämnen.

Barns andraspråksinlärning kan tyckas gå fort. Bara efter några månader på en svensk förskola kan t.ex. ett syriskt barn låta förvånansvärt likt ett barn som har svenska som sitt förstaspråk. Men flerspråkiga barn behöver mer stöd för

På de flesta förskolor finns i dag flerspråkiga barn.

att utveckla språket och förståelsen. De kan prata om saker som finns i rummet och om konkreta händelser, men kanske inte om abstrakta ting eller upplevelser utanför vardagen. Svensktalande barn har övat sig på t.ex. sagor och andra berättelser hemifrån på svenska, medan invandrade barn har de kunskaperna på sitt första språk.

Kodväxling eller transspråkande

Flerspråkiga personer kan byta mellan sina olika språk, mitt i en mening eller till och med inne i ett ord, i synnerhet om de talar med andra som kan samma språk som de själva. Det kallas **kodväxling**. Ibland har det tolkats som att personerna som kodväxlar inte kan prata något av språken ordentligt. Men kodväxling är snarare en resurs och en möjlighet att få precis det man menar sagt. Att utnyttja fler språk ger fler valmöjligheter, inte färre. Ibland talar man om **transspråkande** när en flerspråkig person utnyttjar alla sina språkliga resurser. Det kan finnas flera anledningar att göra det, bland annat för att uttrycka identitet eller för att kommunicera effektivt.

FRÅGA

- I vilka situationer använder du olika språk eller språkvarianter (t.ex. dialekter, slang, gruppspråk)? Vilken funktion och betydelse har de i din vardag?

2.
FINSKA

Finska är ett av Sveriges nationella minoritetsspråk, men också majoritetsspråket i Finland. Det påverkar finskans ställning och det arbete som man gör för att vårda och hålla språket vid liv i Sverige.

Hur kom finskan till Sverige?

Finska har talats i Sverige mycket länge. Det var också länge det näst största språket i Sverige (numera tror man att arabiskan är det näst största språket efter svenskan). Människor har rört sig fritt över Bottniska viken under många århundraden och Finland och Sverige var under 600 år samma land, fram till 1809. Men några större invandringsvågor kan urskiljas:

På 1500- och 1600-talen flyttade många människor från nuvarande Finland till Sverige. De kallades skogsfinnar eller svedjefinnar eftersom de utnyttjade en speciell odlingsteknik: svedjebruk. Tekniken innebär att man bränner ner skog och använder den brända marken med askan för odling av säd.

Även på 1800-talet flyttade många människor från Finland till Sverige för att undkomma kriget, men också av politiska skäl efter att Sverige förlorat Finland till Ryssland 1809. Mot slutet av århundradet flyttade många för att arbeta inom träindustrin.

Under andra världskriget skickades cirka 70 000 finländska barn till Sverige för att slippa kriget i Finland och de umbäranden som det innebar för familjerna. De här barnen brukar kallas för finska krigsbarn. Många återvände hem efter kriget, men omkring 15 000 blev kvar i Sverige.

När de finska krigsbarnen kom till Sverige hade de lappar med namn och adress runt halsen.

På 1960- och 1970-talen flyttade väldigt många människor från Finland till Sverige för att arbeta. Man brukar tala om arbetskraftsinvandring under de här årtiondena. Det fanns gott om jobb i Sverige och lönerna var bättre än i Finland. Ofta var också standarden på bostäder högre i Sverige. Bara under året 1967 flyttade drygt 40 000 människor från Finland till Sverige.

Nationellt minoritetsspråk

Eftersom finska har talats så länge i Sverige fick finskan år 2000 status som nationellt minoritetsspråk.

År 2000 fick finskan också en särställning genom att man skapade så kallade förvaltningsområden. Man valde ut fem kommuner där det ansågs bo många finsktalande: Haparanda, Kiruna, Gällivare, Pajala och Övertorneå. Invånarna i dessa kommuner fick rätt att använda finskan i kommunikationen med olika myndigheter. År 2021 ingick 66 kommuner i förvaltningsområdet. Där har alltså finskspråkiga lite större rättigheter att använda sitt språk. Man har rätt att kommunicera med myndigheter på finska, att låta sina barn gå i tvåspråkig förskola och få äldreomsorg helt eller till väsentlig del på finska.

I Sverige finns några sverigefinska skolor där undervisningen sker delvis på finska och delvis på svenska. Det finns även en del finskspråkiga klasser. Man kan studera finska vid tre universitet i Sverige och det finns ett antal studieförbund som arrangerar kurser i finska i olika delar av landet.

Finskspråkiga elever har också en uttalad rätt till modersmålsundervisning. Elever som tillhör minoriteten behöver inga förkunskaper och det räcker med att en elev i klassen önskar undervisning, så ska skolan arrangera det.

Områden i Sverige där finska talas i dag

I norra Sverige och Finland har finska talats mycket länge på båda sidorna om den nuvarande riksgården.

Andra områden där det har bott finskspråkiga under lång tid är trakterna runt Stockholm och Mälardalen.

Under arbetskraftsinvandringen flyttade många finnar till bruks- och industriorter i Sverige, som t.ex. Eskilstuna, Fagersta och Borås. I dag bor det finsktalande i hela Sverige.

Antal talare

Eftersom det inte förs statistik över vilka språk som invånarna i Sverige talar vet man inte heller antalet talare av finska i Sverige. Man vet dock att det finns drygt 700 000 personer med finsk bakgrund i Sverige. Det betyder att antingen de själva, någon av deras föräldrar eller någon av deras mor- eller farföräldrar är född i Finland. Men det säger förstås ingenting om modersmålet; en del personer födda i Finland har ju svenska som modersmål (**finlandssvenskar**) och en del som är födda i Sverige av finska föräldrar kanske inte kan finska.

Det har dock gjorts beräkningar på hur många i Sverige som skulle kunna ha finska som modersmål. En sådan beräkning har lingvisten Mikael Parkvall presenterat i boken "Sveriges språk i siffror – vilka språk talas och av hur många?" Han menade att det år 2012 kunde finnas cirka 175 000 modersmålstalare av finska i Sverige.

Man kallar dem som kommer från Finland och har finska som modersmål för **finnar**. Men om man menar personer som kommer från Finland, oavsett vilket språk de har som modersmål, till exempel svenska, finska eller samiska, brukar man säga **finländare**. De finnar som bor i Sverige och talar finska eller som har föräldrar som talar finska kallas för **sverigefinnar**.

I Finland talar cirka 90 procent av invånarna finska, det vill säga ungefär 4,9 miljoner. Många finländare flyttade vid förra sekelskiftet till Nordamerika och till Australien, så finska talas även där.

Kultur

Finland var under många århundraden, fram till 1809, en del av Sverige. Man talade om den östra rikshalvan när man menade nuvarande Finland. Därför är länderna kulturellt ganska lika. Men det finns förstås också skillnader.

Många första generationens invandrare, som är födda i Finland, har bevarat en del finska traditioner. Det kan handla om att man har traditionella finska maträtter på julbordet, som kålrotslåda. Eller att man tänder en stor brasa på midsommarafton, en sådan som man i Sverige brukar ha vid valborg.

Finnar i Sverige har också egna, sverigefinska traditioner. Sverigefinnarnas dag firas den 24 februari varje år. Man har en egen sverigefinsk flagga, som är en kombination av den svenska och finska flaggan. Varje år utses årets sverigefinne, en person som har utmärkt sig på ett positivt sätt.

Den sverigefinska flaggan finns med när sverigefinnarnas dag firas.

Anna Järvinen är en sverigefinsk artist och låtskrivare.

SVT sänder nyheter på finska varje vardag och Sveriges radio har många finskspråkiga program. Det finns också minst två finskspråkiga tidningar i Sverige. Sedan några år tillbaka arrangerar sverigefinsk media en omröstning om årets sverigefinska ord. År 2017 vann ordet fikata – att fika. År 2018 vann ordet nukkuma-aamu – sovmorgon.

Det finns ganska mycket sverigefinsk kulturverksamhet: körsång, teater och konstutställningar. Några kända sverigefinnar är Markoolio, Miriam Bryant och Anna Järvinen.

Språkets ursprung

Finska är ett **finsk-ugriskt språk**, och språkgruppen som finska tillhör kallas för östersjöfinska språk. Finskans närmaste släktspråk är meänkieli, som talas i norra Sverige, och kvänska, som talas i norra Norge. Andra släktingar är estniska, samiska och ungerska.

För en svensk kan det finska språket verka obegripligt. Det beror på att finska och svenska inte är släkt. Svenska är släkt med engelska och tyska, vilket går att se på ordförrådet. Eftersom finska hör till en annan språkfamilj, de finsk-ugriska språken och vidare uraliska språk, finns det många skillnader just på ordnivå.

De ursprungliga orden, som är gemensamma för många uraliska språk, är väldigt gamla. De är basord som man har haft behov av i vardagen, vardagsord som

kala (fisk), puu (träd) och vesi (vatten). Med tiden har finskan lånat in ord från bland andra germanska, baltiska och slaviska språk. Över tusen lånord har kommit via svenskan till finskan, exempelvis lasi (glas) och kaappi (skåp). Det finns också finska lånord i svenskan, exempelvis känga (kenkä), pjäxa (pieksu) och pojke (poika). Det internationellt mest kända finska ordet är kanske sauna. Eller sisu.

Skriftspråk och standardisering

Det finska skriftspråket, eller det så kallade **standardspråket**, skapades på 1800-talet i nationalismens anda. Då uppstod det en tvist om de olika dialekternas ställning i Finland. Till sist bestämde man sig för att kombinera västfinska och östfinska dialekter till ett gemensamt finskt skriftspråk. Samtidigt förändrades samhället så snabbt att man blev tvungen att skapa hundratals nya ord i finskan. Det var till exempel vetenskapsord som behövdes; tidigare hade finska använts mest hemma och därigenom var också ordförrådet vardagligt.

Numera har skriftspråket en fast ställning och det finns en särskild myndighet i Finland, Institutet för de inhemska språken, som har ansvar för språkvård och ordboksarbete på finska. Sedan 1975 bedrivs språkvård i finska även i Sverige, numera av Språkrådet. Där arbetar man med sverigefinska ordlistor, svarar på språkfrågor, håller föreläsningar och kurser m.m.

Språkets struktur

Man skriver finska med latinskt alfabet. Det finska språket har 8 vokaler och 12 konsonanter:

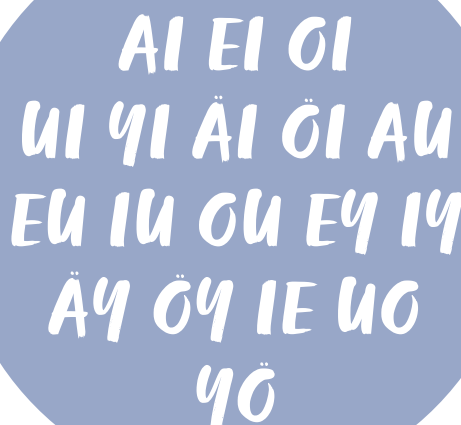
- vokalerna är *a, o, u, e, i, y, ä* och *ö*
- konsonanterna är *d, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t* och *v*.

Bokstäverna *b, c, f, g, q, w, x, z* och *å* finns alltså inte ursprungligen med i det finska alfabetet, men de används ändå i skriftspråket när man skriver utländska lånord.

På finska betecknas korta ljud med en bokstav, långa med två: *pari* (par) respektive *paarit* (bår). Vokaler och konsonanter uttalas långa bara om de dubbeltecknas, dvs. stavas med två bokstäver: jämför *kisa* (tävling) och *kissa* (katt).

Till skillnad från svenskan har finskan ord där både vokaler och konsonanter är långa, till exempel *muuttaa* (att flytta). Det kan till och med finnas tre vokaler i rad. Ett sådant ord är *kauan* (länge).

Diftonger är vanliga. Det är kombinationer av två vokaler inom samma stavelse, eller del av ordet, vilka uttalas så att den ena glider över i den andra. Diftonger finns i ord som *Suomi* (Finland), *hieno* (fin) och *yö* (natt). Finskan har hela arton olika diftonger.

AI EI OI
UI YI ÄI ÖI AU
EU IU OU EY IY
ÄY ÖY IE UO
YO

Ordböjning

Man kan tycka att finska ord är långa. En orsak till det är att långa ljud dubbel-tecknas, en annan att orden innehåller mycket information.

När man bildar ord på finska sätter man ihop olika ändelser och andra orddelar efter varandra, vilket kan leda till långa ord. När vi på svenska använder prepositioner för att berätta var något befinner sig, lägger man på finska till en så kallad kasusändelse som meddelar positionen: *i trädet* heter *puussa* på finska. *Puu* betyder träd och *-ssa* är ändelsen som uttrycker att något finns i trädet.

I stället för prepositioner använder finstalande alltså kasus, som visar hur orden förhåller sig till varandra. Vi använder två kasus på svenska: nominativ (en hund) och genitiv (hundens). Finska använder dem och tretton till, för det finns femton kasus i finska. Färre än tio procent av världens språk har tio eller fler kasus och finska är alltså ett av dem.

Man skiljer inte mellan obestämd form (katter) och bestämd form (katterna) på finska. Man använder inte heller något genus, eller grammatiskt kön, som neutrum (ett) och utrum (en).

Alla verbformer böjs efter person på finska. På svenska säger man exempelvis *jag skriver*. Om man lämnar bort pronomenet *jag* vet man inte längre vem det är som skriver. Men verbet *kirjoitan* på finska uttrycker att *jag skriver*. Det är *-n* i slutet som visar att jag utför handlingen. Om det är vi som skriver heter det *kirjoitamme*.

En finsk specialitet är det så kallade neknings verbet *ei*, som böjs efter person på samma sätt som andra verb. När man säger *mamma vill inte komma* heter det på finska *äiti ei halua tulla*, men om det är jag som inte vill komma *minä en halua tulla*. Ett sådant nekningsverb finns i högst tio procent av alla världens språk. Många av dem är släkt med finska.

Allt som allt kan man säga att finska ord har åtskilliga böjningsformer. Ett substantiv kan ha drygt 2 000 böjningsformer och ett verb rent teoretiskt till och med 12 000.

Sverigefinska

Sverigefinskan skiljer sig från den finska som man använder i Finland framför allt just på ordnivå. Det beror på att finskspråkiga personer som lever i det svenska samhället behöver ha finska ord för att kunna prata om typiskt svenska företeelser på finska. Sådana är till exempel lärarlegitimation (opettajan laillistus) och esikoululuokka (förskoleklass). Givetvis finns det fler moderna svenska lånord i sverigefinska än i finskan i Finland, bland annat *fiikata* (att fika), *mobiili* (mobiltelefon) och *pendeli* (pendeltåg). Sverigefinska anses inte vara ett eget språk eller en dialekt, och finskspråkiga personer från Finland och Sverige brukar inte ha svårigheter att förstå varandra.

FRÅGOR

- Varför har många fler finländare flyttat till Sverige än svenskar till Finland?
- Ta reda på vad ordet sisu betyder.
- Ta reda på mer om skogsfinnarna – finns de kvar, var höll de till i Sverige?
- Finska hör till den östersjöfinska språkgruppen. Nämn minst fyra andra östersjöfinska språk.

3.

JIDDISCH

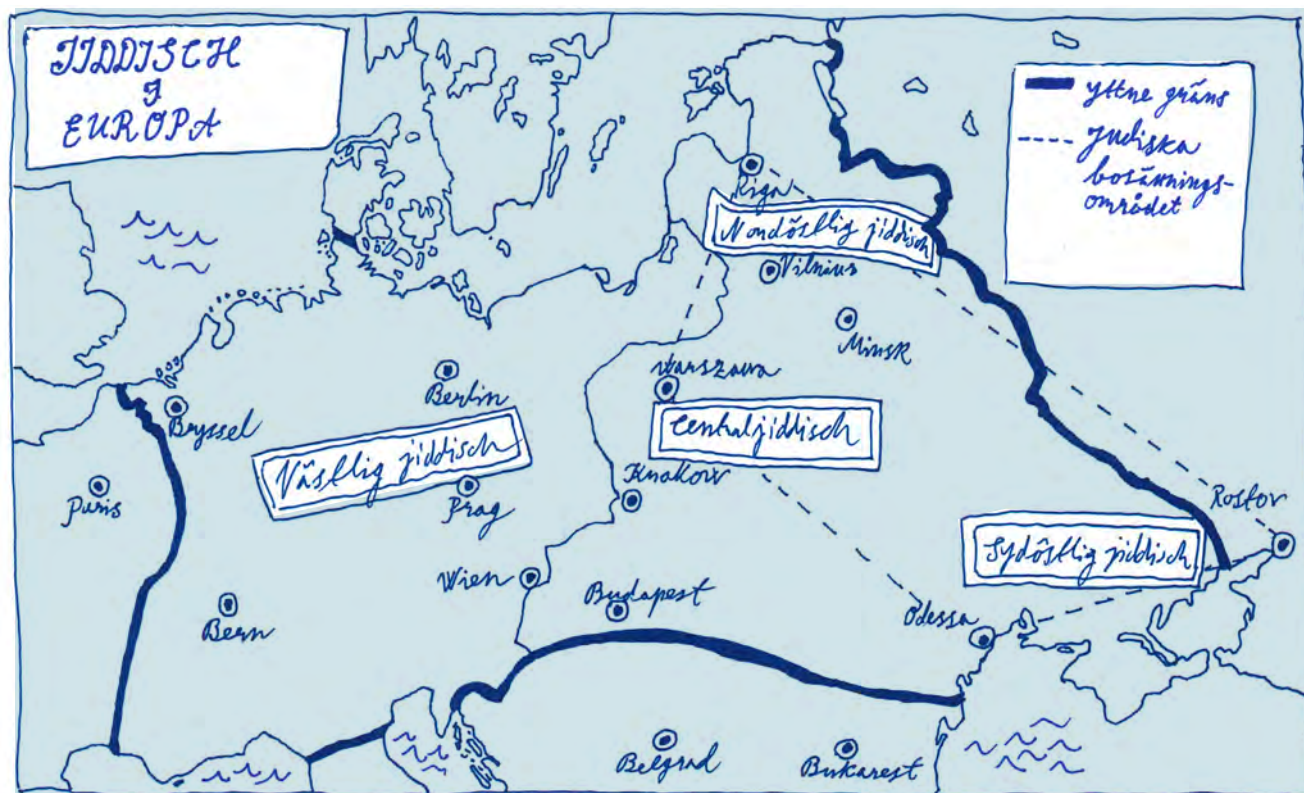
Jiddisch är ett av flera judiska språk och förmodligen det minsta nationella minoritetsspråket i Sverige. Namnet jiddisch betyder ordagrant judiska. Andra judiska språk är t.ex. hebreiska, ladino och arameiska.

Hur kom jiddisch till Sverige?

År 1685 instiftades en lag som innebar att judar som kom till Sverige var tvungna att döpa sig och bli kristna för att få stanna. Den förste juden som fick tillstånd att bosätta sig i Sverige utan att konvertera var Aaron Isaac, som kom 1774 från Tyskland. Han talade jiddisch.

Det så kallade "Judereglementet" infördes 1782 och innebar att judar bara fick bosätta sig i Stockholm, Göteborg och Norrköping. De förbjöds att gifta sig med icke-judar och fick inte utöva vissa hantverk. Dessutom var judar tvungna att ha ett s.k. skyddsbrev. För att få ett sådant måste de äga minst 2 000 riksdaler – ett nästan astronomiskt belopp – vilket i praktiken innebar att det var nästan omöjligt för de fattiga östeuropeiska judarna att bosätta sig i landet. Reglementet ersattes 1838 av en förordning som fortfarande innebar begränsningar för judar. Inte förrän år 1870 fick de svenska judarna jämställda medborgerliga rättigheter.

I det ryska kejsardömet var lagstiftningen starkt antijudisk under 1800-talet. När tsar Alexander II blev mördad 1881 spreds rykten om att mördaren var jude och det ledde till pogromer – våldsamma och blodiga förföljelser av judarna. Pogromerna orsakade en judisk massutvandring från Ryssland,

Historisk karta över jiddischtalande områden i Europa. Det judiska bosättningsområdet bildar ett parallelltrapets mellan städerna Riga, Warszawa, Odessa och Rostov.

bland annat till Sverige. Dessa invandrare bosatte sig i storstäderna och i mindre orter som Lund, Sundsvall och Östersund. Nästa våg av flyende från det judiska bosättningsområdet kom efter en misslyckad revolution år 1905. Bosättningsområdet var en del av den ryska antisemitiska lagstiftningen och hade som huvudsyfte att hindra judar från att flytta till centrala Ryssland.

Under mellankrigstiden var den svenska invandringspolitiken restriktiv och tämligen få judar kunde komma till Sverige. Den största gruppen av nu levande jiddischtalande i Sverige utgörs av barn till de som överlevde Förintelsen.

År 1968 flydde tiotusentals judar från Polen efter trakasserier och bland de 3 500 som kom till Sverige fanns också de som talade jiddisch. Men den senaste gruppen, ryska judar som kom efter Sovjetunionens upplösning 1991, har ofta bara hört jiddisch talas som barn.

Försvenskning

De jiddischtalande människor som i olika omgångar har kommit till Sverige har ofta snabbt lärt sig svenska. De har sällan överfört språket till sina barn. I många fall berodde det på att regeringen ville etablera ett starkt svenskt och gemensamt språk i Sverige. Flerspråkighet betraktades med misstänksamhet i Sverige under stor del av 1900-talet och jiddisch har inte alltid betraktats som ett eget språk. Det hände att barn blev bestraffade för att de talade ett annat språk än svenska i skolan. Även vuxna har undvikit att tala sitt modersmål annat än hemma och många har då känt att det inte varit någon idé att föra språket vidare till sina barn. Rädslan för att barnen skulle råka illa ut om någon hörde dem tala språket kan ha spelat in.

Utan skolundervisning blir det svårt att lära sig ett språk om man inte umgås med människor som talar det dagligen. Det blir ännu svårare att lära sig läsa och skriva det.

Nationellt minoritetsspråk

Jiddisch är sedan år 2000 ett av Sveriges nationella minoritetsspråk. Samhället har därmed ett ansvar att skydda och främja språket. Jiddisch är klassat som ett territoriellt obundet minoritetsspråk, det vill säga ett språk som inte har historisk anknytning till ett visst område eller en landsdel, till skillnad från samiskan, finskan och meänkieli.

År 2010 kom lagen om nationella minoritetsspråk och stärkte rättigheterna för jiddisch ytterligare. Ytterligare en skärpning av lagen kom 2019.

I skolan kan man läsa jiddisch som modersmål och numera är kravet på att språket måste vara ett aktivt språk i hemmet borttaget. Det betyder att man inte behöver kunna någon jiddisch för att få modersmålsundervisning och det räcker med att en elev vill ha undervisning för att skolan ska anordna det. Men i praktiken begränsar ofta tillgången på lärare och läromedel möjligheterna att få undervisning i skolan. Vill man studera jiddisch på högre nivå finns det kurser vid Lunds universitet. På Språkrådet finns en språkvårdare som arbetar med att främja och stödja jiddisch i Sverige.

Områden i världen där jiddisch talas

Under 1300-talet bodde det judar i södra delen av det område som i dag är Tyskland. Men under medeltiden frodades fördomar och många illasinnade rykten spreds om judar. När digerdöden bröt ut och judarna blev beskyllda för att ha orsakat den blev förföljelserna av dem så svåra att många vandrade österut till Polen och Litauen. Där kunde judar leva i fred under en tid.

Makthavarna i dessa länder uppskattade judarnas hantverks- och språkkunskaper. De utfärdade dokument som gav judarna rättigheter och skyldigheter. Storfurste Vytautas av Litauens dekret från 1389 gav judarna rätt att bo var de ville och ha vilket arbete som helst. De fick också äga mark och utöva sin religion. Många judar valde därför att flytta till Litauen. De större tyska städerna fortsatte att vara viktiga för judiskt liv, men den kulturella förskjutningen mot öst var ett faktum.

Nya judiska centrum blev Krakow, Warszawa och Vilnius. Det judiska livet fortsatte att utvecklas och även jiddisch, som nu hämtade många ord från slaviska språk. Judar levde i städer och mindre samhällen som ofta var helt jiddischspråkiga.

Med järnvägens intåg försvann marknaden och den lokala handeln i många små orter, näringsområden där många judar var verksamma. Detta ledde till en hastig urbanisering med fattigdom som följd. Misären ledde till en judisk utvandring. En del sökte sig till industrin i Nordamerika, andra till jordbrukskolonierna i Argentina och ytterligare andra till olika europeiska storstäder. Genom utvandringen kom jiddisch att talas över nästan hela världen.

Antal talare

Jiddisch var det tredje största germanska språket i världen innan Förintelsen. Då fanns det mellan 11 och 13 miljoner jiddischtalande i Europa och av dessa mördades omkring fem miljoner. Dessa fem miljoner utgör 85 procent av det totala antalet mördade judar under andra världskriget. Språket överlever i dag i begränsade språkliga domäner, utan någon naturlig plats vid sidan av förenings- och familjeliv.

Det är svårt att säga hur många jiddischtalande det finns i världen i dag. Vad gäller Sverige uppskattar lingvisten Mikael Parkvall att det finns 250–1 500 personer som i någon större utsträckning behärskar jiddisch. Risken att jiddisch dör ut i Sverige är överhängande, om inte språket aktivt förs vidare till barn och unga.

Språkets ursprung

Jiddisch har en ungefär tusenårig historia. Språket växte fram i Central- och Östeuropa och är ett **germanskt språk** med inslag av hebreiska, arameiska, polska och ukrainska.

Judarna hade en flerspråkig tradition när de kom till Europa och talade bland annat hebreiska och arameiska. När de på medeltiden kom i kontakt med tyska

stadsdialekter skedde något som en del forskare betecknar som en språklig "big bang". Två fullkomligt främmande språkfamiljer, den **semitiska** och den germanska, kom att ingå en stabil förening. Så småningom blev föreningen det vi i dag kallar jiddisch.

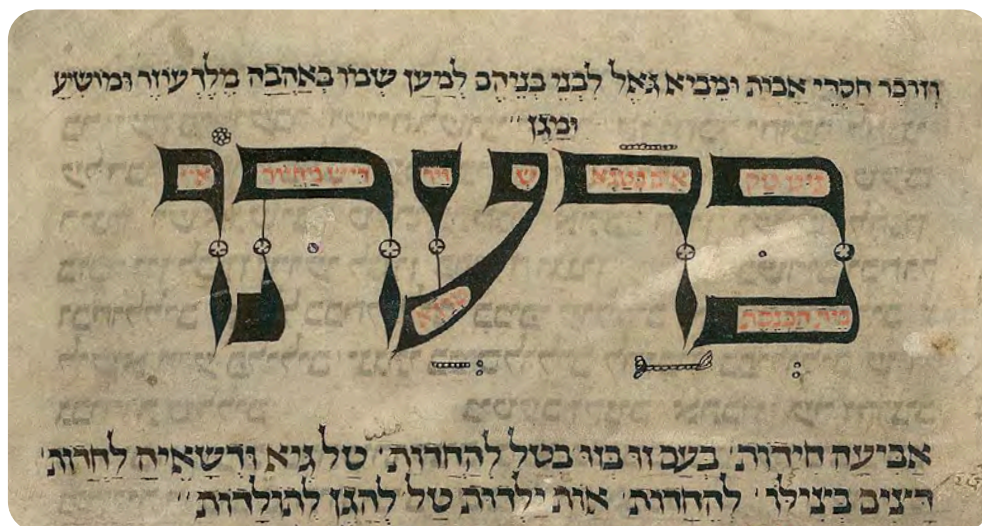
Dialekter inom jiddisch

Jiddisch kan indelas i nordöstlig jiddisch, centraljiddisch och sydöstlig jiddisch. Dialekterna är sinsemellan förståeliga. Den vanligaste dialekten i Sverige är centraljiddisch.

Skriftspråk och standardisering

Jiddisch skrivs med det hebreiska alfabetet och läses från höger till vänster. I jiddisch finns inga versaler eller gemener.

Bönboken från Worms är daterad 1272 och innehåller den äldsta sammanhängande meningen på jiddisch (skriven med rött bläck inuti bokstäverna).

År 1908 hölls den första konferensen om språket jiddisch. Efter konferensen formulerade man vad som behövde göras för att jämställa jiddisch med övriga europeiska språk, t.ex. standardisering, då man skapar ett enhetligt sätt att skriva språket.

Ett judiskt vetenskapligt institut (YIVO) grundades i Vilnius 1925 under ledning av lingvisten Max Weinreich. Hedersstyrelsemedlemmar var bland andra Sigmund Freud och Albert Einstein. Efter att det judiska livet i Europa hade slagits i spillror av nazisterna återinrättades YIVO i New York och i Buenos Aires.

Ordböjning

På jiddisch böjs verben efter person i nutidsformen. Vill man säga exempelvis *jag skrattar* så heter det *ikh lakh*. Men om det är vi som skrattar heter det i stället *mir lakhn*. Om *du skrattar* heter det *du lakhst* medan det heter *ihr lakht* om man vill säga *ni skrattar*.

Ordförråd

Jiddisch och svenska är två språk som är ganska nära släkt. Många ord liknar varandra, till exempel:

mame	–	mamma	shtot	–	stad
kats	–	katt	hoykh	–	hög
hoysz	–	hus			

Men jiddisch innehåller också en hel del ord som härstammar från hebreiskan och arameiskan som judarna talade när de kom till Europa för ungefär tusen år sedan. Några exempel är klezmer (spelman), besmedresh (bönehus) och oysies (hebreiska bokstäver).

Språkets utveckling i slaviskspråkiga områden har påverkat både grammatik och vokabulär. Exempel på slaviska ord i jiddisch är tsukerke (karamell) och solovey (näktergal).

Kultur

Eftersom det judiska bosättningsområdet var så stort innebar det att levnads-sättet och kulturen i de olika delarna av området skiljde sig åt på många sätt. I Östeuropa var hebreiska reserverat för den religiösa praktiken. Jiddisch var däremot det judiska vardagsspråket och kom att spela en oerhört stor roll i skapandet av en sekulär judisk kultur.

Jiddischkulturens guldålder började under 1900-talets första år, hade sin kulmen under mellankrigstiden och krossades totalt av Förintelsen. Under dessa år utvecklades litteraturen på jiddisch och blev inom alla områden jämställd med

Marc Chagalls "Promenaden" föreställer honom själv och hans fru Bella.

litteratur på övriga språk. Den judiska arbetarrörelsen arrangerade läsecirklar och översättningar av världslitteraturen var nödvändiga. Litteraturen var inte bara viktig för en intellektuell elit, utan förenade även ett enormt läsande proletariat.

Kanske är jiddischlitteraturen mest känd genom Isaac Bashevis Singer som fick Nobelpriset 1978. Men han är bara en representant för en rik litteratur med en mängd författare, däribland Bella Rosenfeld Chagall. Hon var gift med Marc Chagall, som anses vara den störste judiske målaren under 1900-talet.

Belagda med straffskatter och med begränsade möjligheter till universitetsstudier lyckades de östeuropeiska judarna skapa egna institutioner inom kultur, utbildning, sjuk- och fattigvård och allt som hör det moderna samhället till.

Du har kanske hört talas om klezmer, som är den traditionella östjudiska bröllopsmusiken. Den är helt instrumental och förenar element ur den judiska liturgin med rysk militärmusik samt turkisk, central- och östeuropeisk musik. Men det finns även en enklare och folkligare genre som enklast kan kallas jiddischmusik, vilken till stor del består av anonyma folkvisor, men också av sånger och dikter skrivna av poeter och kompositörer. Den kanske störste av dem är Mordechai Gebirtig. Sångerna har ofta formen av vaggvisor, arbets- och protestsånger.

Ett klezmerkapell.

FRÅGOR

- Varifrån kommer jiddisch? Vad är speciellt med dess ursprung?
- Vilken språkfamilj hör hebreiska och arameiska till? Nämn minst fyra andra nu levande språk i den familjen.
- Vad betyder orden *mischmasch*, *tummel* och *brillor*? Hur kommer det sig att de finns i både svenska och jiddisch?
- Vilka möjligheter har jiddisch att överleva i Sverige? Motivera ditt svar.

4. MEÄNKIELI

Vägmärken i Tornedalen skrivs på både svenska och på meänkieli.

Meänkieli är ett av Sveriges nationella minoritetsspråk. Namnet är en sammansättning av två ord som betyder vårt språk.

Innan språket fick sitt officiella namn kallades meänkieli ofta för tornedalsfinska, eftersom språket har ett starkt fäste i Tornedalen. Men meänkieli talas också i många andra områden i Sverige och numera benämns språket enbart meänkieli.

Hur kom meänkieli till Sverige?

Sedan urminnes tider har folk med olika språk rört sig fritt över gränserna på Nordkalotten, som utgörs av de nordligaste områdena i Norge, Sverige och Finland samt nordvästligaste Ryssland. Meänkieli har talats på båda sidorna om riksgränsen i norra Sverige och Finland mycket länge. Även på den norska sidan har kvänska, som har stora likheter med meänkieli, talats i många hundra år, kanske ännu längre.

Finland och Sverige var under 600 år samma land, ända fram till år 1809. Då förlorade Sverige ett krig mot Ryssland och därmed blev Finland en del av Ryssland under omkring hundra år. Tornedalen delades i två delar när Finland skildes från Sverige och gränsen mellan Sverige och det ryska storfurstendömet Finland gick rakt igenom ett område där de flesta människorna talade meänkieli. År 1917 blev Finland självständigt, men gränsen mellan Finland och Sverige ligger kvar där den drogs 1809. Sedan dess har språken på båda sidor om gränsen utvecklats i olika riktningar.

Försvenskning

I slutet av 1800-talet, under nationalismens tidsålder i Europa, ville regeringen etablera ett starkt svenskt och gemensamt språk i Sverige. Det innebar att man ville försvenska alla de folkgrupper som bodde i Sverige men som hade ett annat språk som modersmål, t.ex. samiska, meänkieli och finska. Svenska blev det enda undervisningsspråket i skolan. På vissa orter gick man så långt att man förbjöd barnen att tala sitt språk även under rasterna. De barn som fortsatte att tala sitt språk kunde bli bestraffade och få smisk med ris på rumpan eller få sitta i ett hörn ensamma, i en skamvrå. De skulle alltså skämmas för att de talade finska, meänkieli eller samiska.

Försvenskningen fortsatte ända in på 1960-talet och den ledde till att många tappade sitt modersmål. Många föräldrar slutade prata meänkieli med sina barn bl.a. eftersom språket hade lägre status än svenskan, för att man skämdes för att tala sitt språk. Man säger i dag att två generationer talare tappade sitt språk på grund av försvenskningsspolitiken. Vuxna i dag förstår kanske meänkieli när mormor eller farfar talar, men kan inte själva tala språket. Och även om man har talat språket hemma eller fortfarande gör det kan man ofta inte läsa eller skriva det, eftersom läsning och skrivning är kunskaper man vanligtvis får i skolan.

Nationellt minoritetsspråk

På 1980-talet började meänkielitalare att höja sina röster för att meänkieli skulle erkännas som ett eget språk. År 2000 fick meänkieli status som nationellt minoritetsspråk. I och med det fick man stärkta rättigheter till t.ex. modersmålsundervisning. Elever som tillhör minoriteten behöver inga förkunskaper i språket och det räcker med att en elev i klassen önskar modersmålsundervisning, så ska skolan ordna det. Men i praktiken begränsar ofta tillgången på lärare och läromedel möjligheterna att få undervisning i skolan.

I dag kan man studera meänkieli vid Umeå universitet. Där erbjuds både nybörjarkurser i meänkieli och fortsättningskurser för att få högskolekompetens. År 2017 kom den första A-kursen som gavs som distanskurs med 12 inskrivna studenter.

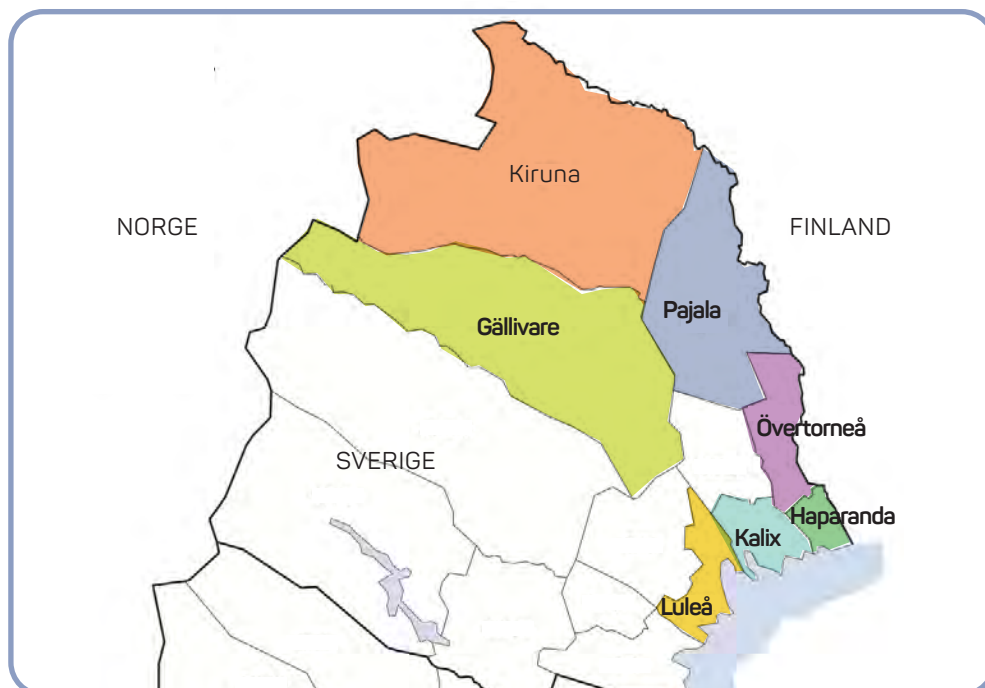
Inom förvaltningsområdet för meänkieli har invånarna speciella rättigheter. De har rätt att kommunicera med myndigheter på meänkieli, att låta sina barn gå i förskola och få äldreomsorg helt eller till väsentlig del på meänkieli. På Språkrådet arbetar man också med språkvård på meänkieli.

Områden där meänkieli talas

I Sverige talas meänkieli främst i kommunerna Gällivare, Haparanda, Pajala, Kiruna och Övertorneå. Men många har också flyttat söderut från de ursprungliga områdena och i dag bor det meänkielitalare över hela Sverige.

I minoritetslagen kallas minoriteten för tornedalingar. Men talarna kallar sig tornedalingar, lantalaiset eller kväner beroende på vilket område de kommer ifrån eller lever i. De människor som lever i och omkring Tornedalen kallar sig ofta tornedalingar. De som har levt i kommunerna i Malmfälten i århundraden

Karta över förvaltningskommunerna för meänkieli. Sedan 2019 är också Stockholm förvaltningskommun för meänkieli och sedan 2020 även Umeå.

kallar sig lantalaiset, medan de tornedalingar som under 1900-talet flyttade dit för att arbeta i gruvorna fortfarande räknar sig som tornedalingar. Hos kvänerna i nordligaste Norge är det många som har rötter i Tornedalen.

Antal talare

Eftersom det inte förs statistik över antalet talare av olika språk i Sverige vet man inte exakt hur många som talar meänkieli. Det har givetvis gjorts uppskattningar av hur många meänkielitalare det kan finnas i Sverige. De vanligast förekommande siffrorna bland tidigare uppskattningar ligger mellan 50 000 och 60 000 talare, skriver lingvisten Mikael Parkvall i "Sveriges språk i siffror – vilka språk talas och av hur många?". Samtidigt måste man hålla isär begreppen talare av meänkieli och personer som har meänkieli som modersmål. Enligt Parkvall är 40 000 en sannolik övre gräns för antalet modersmålstalare, men antalet talare är förstås fler. Enligt Tornedalingarnas Riksförbund finns det cirka 75 000 talare av meänkieli i Sverige. Kanske är de ännu fler.

Språkets ursprung

Meänkieli är ett finsk-ugriskt språk och språkgruppen som meänkieli tillhör kallas östersjöfinska språk. Till östersjöfinska språk hör också exempelvis estniska och karelska. Men meänkielis närmaste släktingar är finska och kvänska, som är ett nationellt minoritetsspråk i Norge. Talare av kvänska och meänkieli förstår varandra. Bägge språken visar också influenser från germanska språk som norska och svenska.

Liksom svenska och norska är meänkieli och finska närbesläktade språk och talare förstår till stor del varandra. I synnerhet i norra Finland är förståelsen

mellan språken stor, eftersom de finska dialekterna där har flera gemensamma egenskaper med meänkieli, medan finska språket i övriga landet har färre likheter i exempelvis ordförråd. Mellan finska och meänkieli är det vanligt att man hittar ord som skrivs och uttalas likadant men har olika betydelse och böjning, så kallade falska vänner. Ett exempel är verbet *pyörtyä*, som betyder *att svimma* på standardfinska, men har betydelsen *att gå vilse* på meänkieli.

Dialekter

Grovt indelat talar man om tre dialekter av meänkieli, där grammatik och ordförråd skiljer sig i viss grad. Tornedalsdialekten eller Torneälvdalsdialekten talas i Pajala, Övertorneå och Haparanda. Skriftspråket meänkieli är baserat på den. I området kring Gällivare talas Gällivaredialekten, vilken har påverkats av samiska i högre grad än de andra. Lannankieli talas i exempelvis Kurravaara och Jukkasjärvi och talarna kallas lantalaiset. I den relativt unga staden Kiruna talas både lannankieli och tornedalsdialekten. Skillnaderna mellan dialekterna är inte så stora, utan alla förstår varandra.

Uttal och grammatik

Meänkieli skrivs med det latinska alfabetet. Bokstaven H är meänkielis kännetecken och dialektmarkör, bokstavsljudet hörs i de flesta ord. I meänkieli betecknas korta vokaler och konsonanter med en bokstav och långa med två: *uni* (dröm) respektive *uuni* (ugn). Grammatiken är på många sätt lik finskans, men den skiljer sig åt ibland. Meänkieli har med tiden influerats av den svenska grammatiken, men också bevarat många äldre ord och språkdrag som inte kan hittas i standard-/skriftfinskan.

Skriftspråk och standardisering

Meänkieli har historiskt varit ett talat språk. Under de senaste årtiondena har man arbetat med att ta fram en beskrivande grammatik och att skapa ordböcker för den som vill ta reda på vad orden betyder och hur de skrivs, eller för den som vill lära sig meänkieli. Att etablera ett skriftspråk höjer språkets status. Flera ordboksprojekt kring meänkieli har genomförts och i dag finns det ordböcker för flera behov.

Kultur

Språket är en av de främsta bärarna av det tornedalska kulturarvet och i de meänkielitalande områdena finns en rik tradition av berättande. Meänkieli har traditionellt varit ett talat språk och först 1985 kom den första romanen på meänkieli ut. Numera finns en hel del litteratur på meänkieli, men man vill givetvis att det ska ges ut många fler böcker.

Det finns inga större dagstidningar som ges ut på meänkieli, endast några tidsskrifter. Meänraatio sänder radioprogram på språket. Tornedalsteatern

Jukkasjärvi är en traditionellt meänkielitalande ort. I dag finns här en arbetsgrupp som lägger till ortnamn på meänkieli på kartan.

använder meänkieli i delar av sina pjäser som de sätter upp på olika orter i framför allt Norrbotten.

Tornedalingarna har sedan 2015 en egen flagga och en egen dag, tornedalingarnas dag, som firas den 15 juli. Några kända tornedalingar är t.ex. Markus Fagervall som har vunnit Idol och tävlingen Stjärnor på is, deckarförfattaren Åsa Larsson, vars böcker också har filmatiserats, Mikael Niemi, som blev känd för sin bok ”Populärmusik från Vittula” och längdskidåkaren Charlotte Kalla, som tagit flera OS- och VM-guld.

FRÅGOR

- Varför är det svårt att beräkna hur många meänkielitalande det finns i Sverige?
- Vilka rättigheter har tornedalingar inom förvaltningskommunerna? (Se www.minoritet.se)
- Har det betydelse för ett språk att man kan studera det på universitet? Varför/varför inte?
- Vad är skillnaden mellan ett språk och en dialekt?

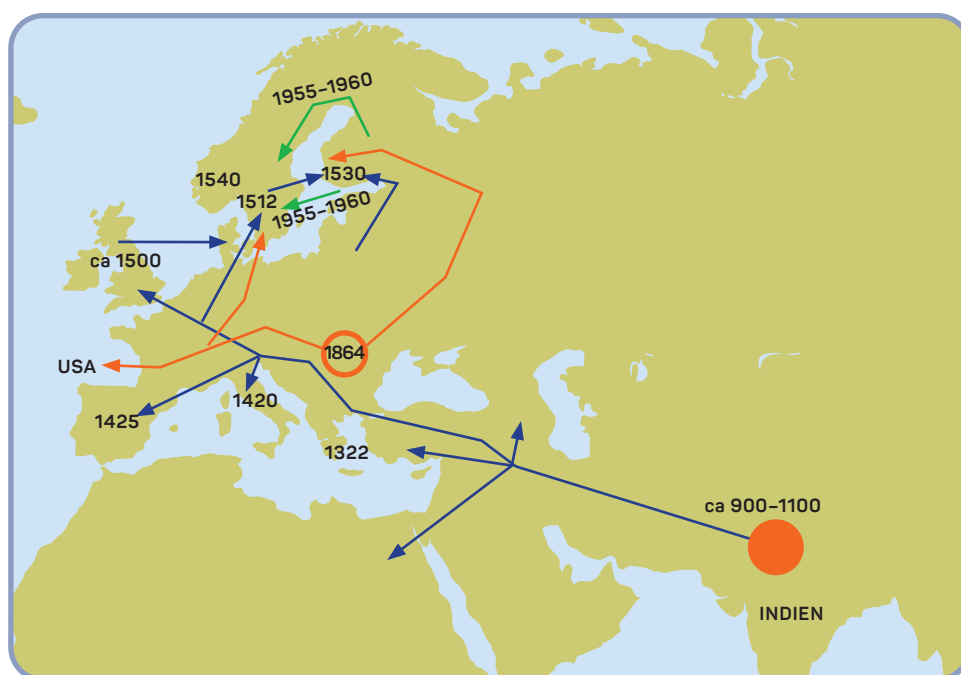
5.
ROMSKA

Romani chib betyder det romska språket. Det är ett av de nationella minoritetsspråken i Sverige. Det romska språket (romska, romani chib, romani eller romanes) har många olika dialekter och talas över hela Europa.

Hur kom romska till Sverige?

Folkgruppen romer härstammar från Punjab-området i nordvästra Indien. Vi vet inte varför eller exakt när de gav sig av därifrån. Kanske var det på 1000-talet som romerna utvandrade och via Turkiet tog sig till Balkan och Östeuropa. Därifrån har de vandrat vidare och lever i dag i hela Europa, men även i USA och i Sydamerika. Romska talas i många länder, det är inte majoritetsspråk i något land men nationellt minoritetsspråk i Sverige och har motsvarande ställning i Norge, Finland, Tyskland, Norra Makedonien och i Kosovo.

År 1864 upphävdes slaveriet i Rumänien. Efter det utvandrade många av romerna som varit slavar där till olika länder i Europa och till USA.

Till Sverige kom de första romerna på 1500-talet. Det tidigaste skriftliga dokument som visar att det fanns romer i Sverige är från 1512 och återfinns i Stockholms stadsarkiv. Eftersom romer bar annorlunda kläder och talade ett språk man inte förstod blev de bemötta med stor misstänksamhet. De blev kallade tattare eller zigenare. År 1637 utfärdades en förordning, "Placat om Tatrarnes fördrifvning av landet", som i sin grymhet är unik i svensk rättshistoria. Romerna utvisades. I slutet av 1600-talet ändrade man inställning och tillät romer att stanna om de lät döpa sig.

1748 kom en zigenarlagstiftning som ville förhindra all invandring och tvinga dem som vistades här till fast bosättning. 1914 kom ytterligare en förordning som förbjöd all romsk invandring och den avskaffades inte förrän 1954. Liknande lagar stiftades i Norge och Danmark. De romer som bodde i Sverige under den tiden isolerades helt från sina släktingar i Europa. I den så kallade "tattarinventeringen" 1944 kom man fram till att det bodde uppemot 8 000 romer i Sverige. Fast vilka

som registrerades som "tattare" var godtyckligt och ibland baserat enbart på hörsägen. Ända in på 1950-talet fick romer inte bo i vanliga hus, barnen fick inte gå i skolan och romer var förföljda och grovt diskriminerade. De fick ofta ingen sjukvård i Sverige, inte ens när de skulle föda och vårda sina barn.

På grund av diskriminering och förföljelse har romer länge hållit sitt språk för sig själva och undvikit att prata det inför andra.

Koncentrationslägren

Under andra världskriget utsattes Europas judar för ett folkdöd i de nazistiska koncentrationslägren. Vad många inte vet är att cirka en halv miljon romer också mördades. Det dröjde ända till 1980-talet innan Tyskland erkände att nazisternas folkdöd även gällde romer. Eftersom lagar i Skandinavien hindrade romer från att invandra kunde de som lyckades fly från koncentrationslägren inte söka skydd i Sverige.

Förbättrade livsvillkor

I början av 1950-talet höjdes många röster i Sverige för att man måste förbättra romernas levnadsvillkor. Det gav resultatet att man 1954 bestämde att det skulle ordnas bostäder åt romer och 1959 att romska barn skulle få gå i skolan. Då fick romer även rösträtt i Sverige.

Foto från ett romskt läger i Gröndal, Stockholm, 1927.

Nationellt minoritetsspråk

Romska är sedan år 2000 ett av Sveriges nationella minoritetsspråk, vilket innebär att samhället har ett ansvar att skydda och främja språket. Minoritetslagen stärkte romers rättigheter till sitt språk ytterligare. Romska är klassat som ett territoriellt obundet minoritetsspråk, det vill säga ett språk som inte har historisk anknytning till ett visst område eller en landsdel, till skillnad från samiskan, finskan och meänkieli.

Modersmålsundervisning i romska pågår.

I skolan kan man få läsa romska som modersmål och man behöver inte kunna någon romska eller ha pratat romska hemma för att få modersmålsundervisning om man tillhör den nationella minoriteten romer. De nationella minoriteterna har också lite större rätt till modersmålsundervisning: om en elev i klassen vill ha undervisning, så ska skolan arrangera det. För övriga minoritetsspråk krävs att fem elever vill ha undervisning. Ett problem för alla minoritetsspråk är emellertid att det finns så få lärare som kan undervisa i dem.

Södertörns högskola utanför Stockholm har ansvar för utbildningen inom romska studier i Sverige. De utbildar modersmålslärare och så kallade brobyggare, som ska vara länken mellan romska familjer, skolan och myndigheter. Däremot ger de än så länge få enskilda kurser i romska. Det innebär att man i dag inte kan studera romska som språk på högskolenivå i Sverige.

Sedan 2007 bedrivs språkvård i romska hos Språkrådet. Där svarar man på språkvårdsfrågor, gör ordlistor, håller föreläsningar och kurser m.m.

Antal talare

Det finns inga exakta uppgifter över hur många som talar romska i Sverige i dag. Det förs ingen statistik i Sverige över vilka språk som invånarna talar. Lingvisten Mikael Parkvall skriver i "Sveriges språk i siffror" att antalet talare av romska i Sverige är exceptionellt svåruppskattat. Olika undersökningar under 2000-talet

ger starkt varierande resultat, antalet romer uppskattas till mellan 20 000 och 120 000. Enligt Språkrådets egna undersökningar är det mer troligt att antalet romer i Sverige ligger närmare den högre siffran.

Dialekter inom romska

Det romska språket består av många olika dialekter. Dialekterna har uppkommit då romer har bosatt sig i olika länder i Europa och lånat in både ord och ibland viss grammatik från landets huvudspråk. I t.ex. polsk romska ingår många polska låneord, men basordförrådet, de romska ursprungsorden är desamma. Eftersom dialekterna innehåller dessa lånord kan det vara svårt för romer från olika länder att förstå varandra.

I Sverige finns det flera olika romska grupper och dialekter representerade. De vanligaste dialekterna i Sverige är lovari, arli och kelderash, som talas i Polen, Ungern, Slovakien, forna Jugoslavien, Grekland, Bulgarien och andra länder. Men det talas också fler dialekter i Sverige, t.ex. gurbeti, polsk romani och bugurdzi.

En dialekt som talats länge i Sverige är kaleromskan, som också kallas finsk romska. Den är nu starkt hotad och riskerar att dö ut om man inte lyckas överföra den till kommande generationer.

En annan grupp romer har också bott i Sverige under mycket lång tid och de kallar sig för resande, resandefolket eller resanderomer. Dialekten som de talar är starkt uppblandad med svenskan och kallas för svensk romani eller resanderomska. Idag finns mycket få talare kvar och dialekten är liksom kaleromskan starkt hotad.

Under Balkankriget på 1990-talet flydde många romer till Sverige och andra länder. De flesta talar dialekterna arli, gurbeti och bugurdzi.

Språkets ursprung

Det romska språket, kallat romska, romani chib, romani eller romanes, är ett **indoeuropeiskt språk** och är mycket nära besläktat med hindu och urdu. Ordet rom kan ha olika betydelser; det kan betyda man, människa eller definiera nationell tillhörighet. Många av de ursprungliga indiska orden finns kvar i språket även om romska under århundraden har lånat in ord från olika språk. På vandringsarna upp genom Europa har turkiska och grekiska ord lånats in. Många romer kom att stanna i Öst- och Centraleuropa och språken där har också haft ett starkt inflytande på romskan. Romska har alltså influerats av många språk och har i sin tur även påverkat andra språk. Orden tjej, jycke och vischan i svenskan är lånord från romska.

Språkets struktur

I romska fanns ursprungligen åtta kasus, en slags böjningsform av substantiv och pronomen. När romerna nådde Europa byggde språkets grammatik, liksom i finskan och ryskan, på kasus. Än i dag använder sig en del äldre romer av gamla kasusböjningar i sitt tal, men efter nästan 1000 år i Europa har romskan hunnit bilda prepositioner och man använder sig i mycket mindre grad av olika kasusformer.

Skriftspråk och standardisering

Det romska alfabetet består i dag av latinska bokstäver, men i Ryssland och den tidigare Sovjetunionens länder använder man sig av kyrilliska bokstäver. Det romska alfabetet använder sig av speciella tecken för att beteckna vissa ljud, t.ex. bokstäverna č, š och ž. Romska är ett så kallat pluricentriskt språk, liksom även svenska och engelska. Det betyder att språket talas i fler länder än ett. För romskans del innebär det att man ännu inte har ett helt standardiserat alfabet.

År 2017 startade Språkrådet ett arbete med att skapa romska skrivregler tillsammans med ett antal europeiska språkexperter. Det är ett försök att höja språkets status genom att skapa gemensamma referensramar och regler liksom i andra språk. Det är också en nödvändighet eftersom romer i dag lika mycket är ett skrivande folk som andra, vilket inte var fallet för 50 år sedan, då det fortfarande mest var ett talat språk.

Romsk kultur

Den romska kulturen har lyckats överleva trots förföljelser och diskriminering. I århundraden har romer försörjt sig på hantverk av olika slag och de har blivit kända för sitt fina handarbete inom exempelvis smide, träsnidande och korgbindning. De var också ett skickligt handelsfolk och reste runt i världen för att söka nya varor för försäljning.

Många romer bar och bär traditionella dräkter i granna färger, utseendet varierar i olika regioner.

Det finns många folkburna berättelser och sånger. Musiken varierar i och med att romer har bott i så många olika länder, och romska musiker har bidragit med folkmusik som spritts över Europa. Dans är också ett viktigt inslag i kulturen. Ett exempel är den kända dansen flamenco som har sitt ursprung i den gamla klassiska indiska dansen kathak som romerna förde med sig från Indien till Spanien.

En person som har betytt mycket för romer i Sverige är Katarina Taikon som på 1960-talet skrev den första boken i en självbiografisk serie om den romska flickan Katitzi. Man får följa henne och hennes familj under svåra förhållanden och böckerna blev en ögonöppnare för många svenskar.

Sedan januari 2002 sänder Sveriges Radio program på romska och SVT sänder nyheter på olika romska dialekter en gång i veckan. Kvartalstidskriften "É Romani Glinda" (den romska spegeln) finns också på svenska.

I Malmö Folkets park firas romsk kulturvecka med dans, sång och matlagning.

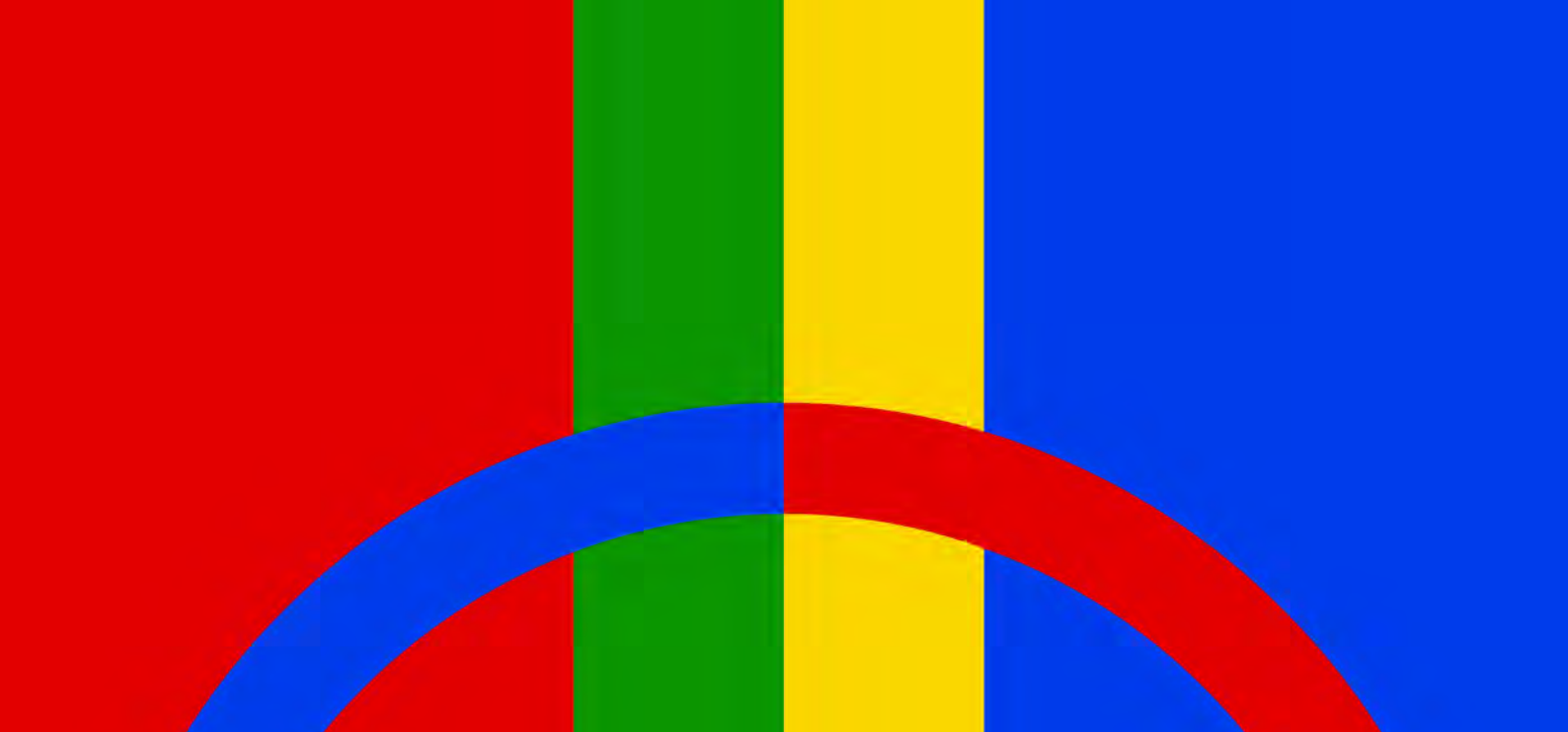
Romernas nationaldag firas den 8 april varje år. Man har en romsk flagga och det finns en nationalhymn som heter Gelem, Gelem (Jag har vandrat). På nationaldagen sjunger man nationalhymnen och hissar den romska flaggan.

Religionen

Romer är i stor utsträckning ett religiöst folk. Eftersom de är utspridda i olika länder finns det inte någon enskild romsk religion. I muslimska länder kan romer vara muslimer, medan romer som bor i kristna länder tillhör olika kristna samfund. I Sverige finns det romer med både muslimsk och kristen bakgrund.

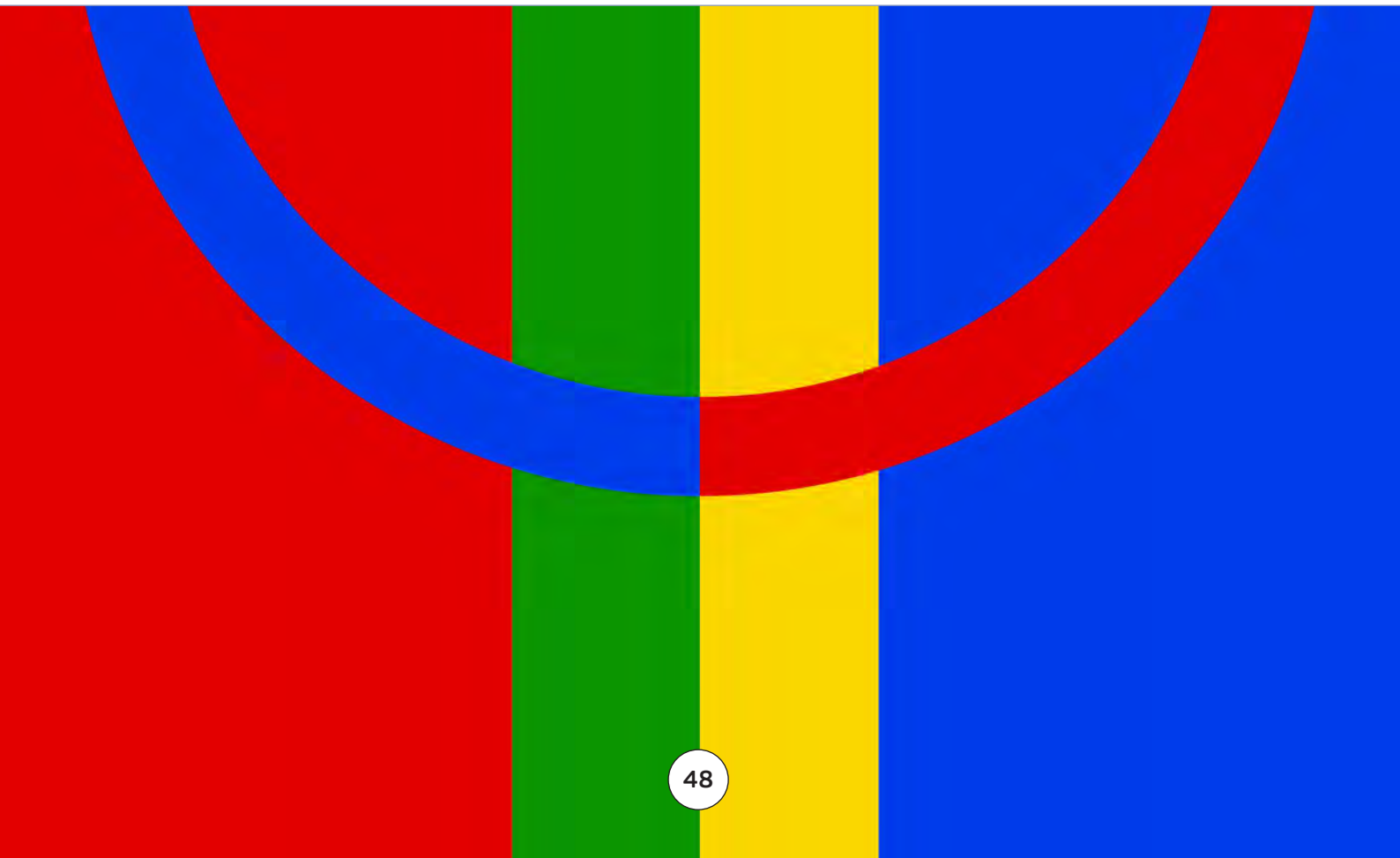
FRÅGOR

- Varför finns det så många olika dialekter inom romska?
- Nämn fyra språk som romska är närmare släkt med.
- I romska finns åtta kasus. Vad är kasus? Finns det kasus i svenska?
- Hur såg situationen ut för romerna i Sverige under 1950- och 1960-talet?

6.

SAMISKA

Urfolket samerna omnämns i Sveriges grundlag och de samiska språken är både urfolksspråk och nationella minoritetsspråk.

Ett urfolk, eller ursprungsfolk, härstammar från folkgrupper som redan bodde i ett land eller i ett geografiskt område när det erövrades eller koloniserades eller när nuvarande statsgränser fastställdes och som har behållit sitt eget språk, sin egen kultur och sina egna sedvänjor.

Områden där samiska talas

De samiska språken är gränsöverskridande och talas huvudsakligen inom Sápmi, samernas traditionella utbredningsområde. Det sträcker sig från Kolahalvön i Ryssland, över finska Lappland, via landskapet Lappland i norra Sverige samt landskapen Jämtland, Härjedalen och norra Dalarna till Norges kust och inland. Samiska talas även utanför detta område eftersom samerna i dag bor även i andra delar av Sverige, Norge, Finland och Ryssland.

Anders Suneson, samer.se

Nationellt minoritetsspråk och rättigheter

Sedan 1992 har det funnits språklagar i Finland och Norge som gett samerna möjlighet att officiellt använda sitt eller sina språk i ett antal kommuner i norra Finland och Nordnorge. I Sverige infördes en ny minoritetspolitik när riksdagen antog en proposition om nationella minoriteter i Sverige. Samtidigt ratificerades Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter och den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk. Detta resulterade i en språklag för samiska som började gälla år 2000 inom de fyra nordligaste inlandskommunerna Kiruna, Gällivare, Jokkmokk och Arjeplog. I och med detta fick samerna laglig rätt att använda samiska vid kontakter med förvaltningsmyndigheter och domstolar.

Numera är det samiska förvaltningsområdet utvidgat. År 2021 omfattade det 25 kommuner. Varje kommun har ansökt om att få vara en samisk förvaltningskommun eftersom det finns samisk befolkning i kommunen. Att vara samisk förvaltningskommun innebär att man har ett särskilt ansvar att skydda samernas språk och kultur och att vårda de samiska språken. Man brukar säga att man revitaliserar språken, dvs. försöker återuppväcka dem.

Kommunen ska erbjuda förskola samt äldreomsorg på samiska. Kommunerna behöver därför se till att det finns personal som behärskar de samiska språken. De ska också främja samiskt kulturliv och ge service på samiska när samer vänder sig till kommunen. Samiska barn har rätt till undervisning i samiska i skolan. Det gäller även barn som bor utanför de samiska förvaltningskommunerna.

Sameskolstyrelsen är en statlig skolmyndighet som bedriver skolor på fem orter: Dearn/Tärnaby, Jáhkámáhkke/Jokkmokk, Jiellvárre-Váhtjer/Gällivare, Giron/Kiruna och Gárasavvon/Karesuando.

Samernas historia

Samer har levt i nordligare delar av Norge och Sverige, i norra Finland och i norra Ryssland i flera tusen år, sedan urminnes tider. Långe var samerna ett jägarfolk. Man fiskade och jagade säl i kustområdena och flyttade mellan olika fångstplatser. I inlandet fiskade man och jagade vilt, bl.a. vildren. Det finns många fångstgropssystem i terrängen som vittnar om den tid då samerna var vildrensjägare. Fångstgropar är djupt grävda gropar som ligger på rad i vilka man fångade älg och ren. Så småningom började man tämja renen. Först hade man bara några tama renar som mjölkades, användes som dragdjur och som lockrenar. Lockrenarna hade man för att locka till sig vildrenar som då blev lättare att fånga. Det finns olika uppfattningar om när samerna började med renskötsel. I liten skala verkar man ha börjat tämja renen för mer än tusen år sedan. Renskötsel så som man bedriver den i dag tror man utvecklades först på 1600-talet.

Samerna har sedan lång tid tillbaka haft handelskontakter både med Östersjökusten och med den norska kusten. Man handlade med skinn och pälsprodukter i utbyte mot verktyg, tyg, silverföremål och senare mjöl och andra matprodukter. Samerna har och har haft en egen samisk religion där man betraktar naturen som besjälad och man offerar åt sina gudar för att få lycka i jakten och rennäringen. Kyrkan i Sverige inledde sin missionsverksamhet på allvar i början av 1600-talet. Ambitionen var att samerna skulle bli kristna. Samerna hade redan tidigare kommit i kontakt med katolicismen efter norska kusten och många samiska silverföremål har katolska förebilder bl.a. Maria-symboler.

Rennäring

Renskötseln är en samisk näring som är förbehållen samerna, enligt Sveriges grundlag.

Samerna förknippas i hög grad med renskötseln och det är också historiskt sett samernas viktigaste försörjning även om den förändrats från jakt på vildren till tamrenskötsel.

Det dagliga arbetet med renarna är en livsstil i harmoni med naturen där renen är i fokus och ger både köttproduktion samt skinn och horn.

Renskötselarbetet innebär att man flyttar och följer renarnas naturliga vandring genom olika betesområden beroende på årstid. Renskötaren bevakar och försöker skydda sina renar mot rovdjur och störningar från andra markanvändare. Skogssamerna följer med sina renar inom skogsmarkerna året om medan fjällsamerna flyttar med renarna till fjällterräng på sommaren. Renen äter lav i barrskogarna på vintern och gräs och örter på myrar och i högre terräng på sommaren. Renen är privat egendom. Med olika snitt märker man sina renar i öronen när de är kalvar för att veta vem som äger renen.

Renskötseln i Sverige är organiserad i 51 stycken samebyar. En sameby är ett geografiskt område där renskötsel bedrivs. Den är organiserad som en ekonomisk förening med egen styrelse som gemensamt ansvarar för renskötseln inom samebyns marker. Könkämä sameby är den nordligaste och gränsar mot Finland och den sydligaste är Idre sameby i norra Dalarna. Det finns drygt 1 000 renskötsselföretag med cirka 4 600 renägare i Sverige och 40 procent av renägarna är kvinnor.

Det samiska kulturarvet

Från 1700-talet och framåt började en del samer, liksom inflyttade icke-samer, att bli nybyggare. De slog sig ner, uppförde en gård och ägnade sig åt jordbruk eller andra näringar.

I dag arbetar många samer inom alla andra yrken än renskötsel. De har ändå kvar sin samiska identitet och värnar om sitt samiska kulturarv, dvs. det samiska folkets kultur och historia. Kulturarvet återspeglar en svunnen tid samtidigt som det är basen för ett tanke-system och dagens levande samiska kultur. Det kan vara lämningar i naturen eller ett sätt att tänka eller göra saker på. Med samiskt kulturarv avses också samiskt språk, jakt och fiske, samisk slöjd och dräkt- och jojktraditioner.

Maxida Mäarak är samisk artist och aktivist.

De samiska språken

De samiska språken tillhör den finsk-ugriska språkfamiljen. Exempel på släktspråk är finska, estniska, karelska, ungerska och många små språk i Ryssland såsom mansi, komi och mordvinska. Språkforskare bedömer att samiska och finska historiskt sett har sitt ursprung från ett gemensamt samisk-finskt urspråk som talades för 4 000 år sedan. Ur detta språk utvecklades ursamiska och urfinska för cirka 3 000 år sedan. Samiskan antas ha varit ett ganska enhetligt språk vid den tiden för att sedan efterhand utvecklas till nuvarande språk eller dialekter på 800-talet e.Kr.

Samiska är alltså inte ett enda språk. Det finns nio samiska språk, sett från söder: sydsamiska, umesamiska, pitesamiska, lulesamiska, nordsamiska och de östsamiska språken enaresamiska, skoltsamiska, kildinsamiska och tersamiska. Man brukar säga att skillnaderna mellan språken är som mellan svenska, norska och danska.

Att lägga pussel kan vara ett roligt sätt att lära sig ord.

Antal talare

Det saknas statistik på hur många som talar de samiska språken och en uppskattning är att cirka 17 000 personer talar nordsamiska, varav ungefär 6 000 i Sverige. Lulesamiska talas av uppskattningsvis 800 personer i Sverige. Cirka 700 personer talar sydsamiska i Sverige och Norge. Umesamiska och pitesamiska har talare men det finns ingen tillförlitlig statistik över antalet. I boken "Sveriges språk i siffror" skriver Mikael Parkvall att det finns 15 000– 20 000 talare i hela det samiska området, varav en fjärdedel i Sverige.

Skriftspråk

I Sverige publicerades de första böckerna på samiska i början av 1600-talet. De var av religiös art och avsedda för missionsarbete bland samerna. Under 1700-talet och fram till mitten av 1800-talet var en variant av umesamiska det mest använda språket i skrift. I Norge har nordsamiska varit det dominerande skriftspråket och det användes i den första boken, en katekes som kom ut 1728.

Det finns fyra godkända samiska **ortografier** i Sverige. Ortografi betyder att man har bestämt hur ett språk ska stavas, hur man använder versaler och gemener, hur man avstavar orden etc. Det är i stort sett samma sak som ett språks bestämda skriftspråk.

Man har bestämt reglerna för skriftspråket för sydsamiska (godkänd ortografi 1978), nordsamiska (godkänd 1979), lulesamiska (godkänd 1983) och umesamiska (godkänd 2016). Det pågår en process för att även pitesamiska ska få en godkänd ortografi.

Samisk media

Medieutbudet på samiska består av tidningen Samefolket, en tidskrift med utgivning en gång per månad och Nuorat, en ungdomstidning med en upplaga av 3–4 nummer per år. SVT sänder program på samiska och SR Sameradion sänder på radiokanalen P2, men har också webbsändningar. De samarbetar med samiska redaktioner i Norge och Finland. Samiska medier speglar aktuella samiska händelser från olika delar av Sápmi. De utgör en viktig arena för samisk språkutveckling både som statushöjande och **normerande**, dvs. hur språket ska låta och uttalas, för de samiska språken.

Samiska språkets struktur och grammatik

Det som kännetecknar de samiska språken är att de har många kasus, många verbformer och rika möjligheter till att bilda nya ord genom avledning (när man t.ex. lägger till en ändelse och får ett nytt ord: svamp, svamp-ig).

Med kasus böjer man substantiv, adjektiv och pronomen där man i svenskan oftast använder prepositioner för att få fram olika betydelser. På svenska säger man t.ex. *jag går till huset*, där *till* är en preposition som talar om riktningen. På samiska (lulesamiska) säger man i stället *mån váttsav* (*jag går dåhpáj* (till huset)). I samiska finns det åtta kasus. Kasusformerna visar om ordet står i grundform, genitiv (äganform) eller som objekt, rör sig i riktning till något, från något eller befinner sig i någonting.

Tabell över personliga pronomen på svenska, nordsamiska, lulesamiska, umesamiska och sydsamiska:

SVENSKA	NORDSAMISKA	LULESAMISKA	UMESAMISKA	SYDSAMISKA
jag	mun	mån	mådna	manne
du	don	dån	dådna	datne
han/hon den/det	son	sån	sådna	dihthe
vi två	moai	måj	måj~månuoj	månnoeh
ni två	doai	dåj	dåj~dånuoj	dåtnoeh
de två	soai	såj	såj~sånuoj	dah guaktah
vi	mii	mij	mijjah	mijjieh
ni	dii	dij	dijjah	dijjieh
de	sii	sij	sijjah	dah

Verbböjning

I samiska böjer man verben efter person i både presens (nutid) och preteritum (dåtid). För varje person uppträder alltså verbet i en viss form. Om vi tar exemplet *boahdet*, vilket betyder *att komma*, så böjs det så här på lulesamiska: *mån boadáv* (jag kommer), *dån boadá* (du kommer), *sån boahotá* (han/hon kommer), *måj boahatin* (vi två kommer), *dåj boahtehtin* (ni två kommer), *såj boahteba* (de två kommer), *mij boahtep* (vi kommer), *dij boahtebihtit* (ni kommer), *sij boahiti* (de kommer).

Man kan bilda nya ord i samiska genom att lägga till en ändelse. En vanlig avledningsändelse är diminutiv, som förminskar något, exempelvis ordet 'bäck' som förändras till 'liten bäck'. Det gör man med hjälp av en ändelse.

SVENSKA	NORDSAMISKA	LULESAMISKA	UMESAMISKA	SYDSAMISKA
bäck	johka	jåhkå	juhka	johke
liten bäck	jogaš	jågås	juhkatje	johketje
sjö	jávri	jávrrre	jávrrie	jaevrie
liten sjö	jávrráš	jávrrásj	jávrrátje	jaavretje

Några samiska låneord i svenskan

SVENSKA	NORDSAMISKA	LULESAMISKA	UMESAMISKA	SYDSAMISKA
jokk 'bäck'	johka	jåhkå	juhka	johke
vaja 'honren'	njinjelasj	vátjav, álldo	vátjuo	aaltoe/giehke
härk 'tam renoxe'	heargi	hiergge	heärrgie	daemies ráantjoe / ráantja/råahke
pulka	geres	gieris/bulkke	gierietse/lirkka	gieretse

Några svenska låneord i samiska

SVENSKA	NORDSAMISKA	LULESAMISKA	UMESAMISKA	SYDSAMISKA
bil	biila	bijlla	bijlla	bijle
bärga sig, klara sig	birget	bierrgit	bergget	bierkenidh/ bearkadidh
son (av forn-svenska barn)	bárdni	bárdne	báhttja (bárnne~bárdnie)	baernie
salt	sállti	sállte	sálltie	saelhtie
bröd (glödkaka)	gáhkko	gáhkko	gáhkkuo	gaahkoe
mjök	mielki	mielkke	meálkkie	mielhkje
ko, kossa	gussa	gussa	guvssa	govse
kyrka	girku	girkkko	girkkuo	gärhkoe

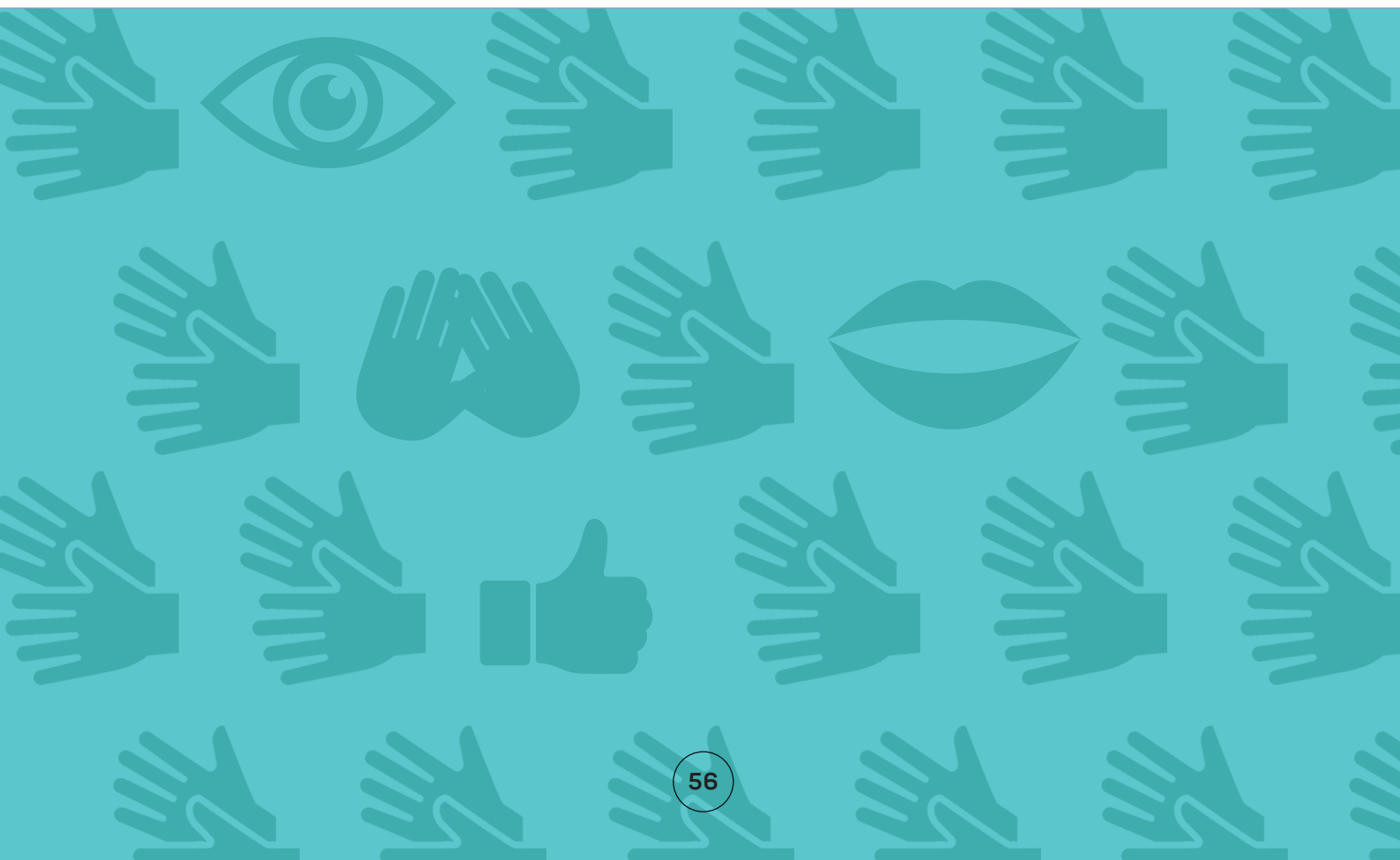
FRÅGOR

- Sápmi är samernas traditionella utbredningsområde. Vilka länder, områden ingår i Sápmi?
- Samiska tillhör den finsk-ugriska språkfamiljen och är i sig en samlingsterm för olika språk. Vilka samiska och finsk-ugriska språk talas i Sverige?
- Nämn minst två möjligheter och problem med att revitalisera samiska.
- Hur kan vi sprida kunskaper om samiska och samisk kultur till en bredare allmänhet?

7.

DET SVENSKA TECKENSPRÅKET

Det finns inte bara ett teckenspråk utan många, i olika länder i världen. Varje land har sitt eget. Det svenska teckenspråket är det som används i Sverige.

Språkbrukarna

Det svenska teckenspråket talas huvudsakligen av döva och hörselskadade personer, men även av hörande personer. Det finns inga säkra uppgifter på hur många som talar svenskt teckenspråk, men det finns uppskattningar. Enligt lingvisten Mikael Parkvall finns det omkring 13 000 modersmålstalare av svenskt teckenspråk. Av dessa är omkring 8 000 födda döva eller har förlorat hörseln i tidig ålder. Det finns också hörande barn till **teckenspråkiga** föräldrar som växer upp med svenskt teckenspråk som modersmål. De utgör omkring 5 000 personer, så ungefär 40 procent av modersmålstalarna i svenskt teckenspråk är hörande.

Många personer lär sig teckenspråk senare i livet, t.ex. hörselskadade ungdomar, hörande föräldrar till döva barn eller hörande personer som använder svenskt teckenspråk i sitt arbete. Räknar man med dessa individer är det betydligt fler som talar svenskt teckenspråk.

Språket överförs till övervägande del mellan generationer utanför familjen. De flesta döva barn föds i familjer där föräldrar och syskon är hörande och aldrig har varit i kontakt med teckenspråk tidigare. Eftersom svenskt teckenspråk inte är föräldrarnas första språk, blir personer utanför familjen viktiga språkliga förebilder för barnet. Det kan vara teckenspråkig skolpersonal och jämnåriga teckenspråkiga barn i förskola och skola.

Var talas språket?

De flesta döva bor i storstadsregionerna. I Örebro finns många teckenspråkiga, eftersom där finns både riksgymnasium och specialskola för döva och hörselskadade. I specialskolorna Lund, Vänersborg och Härnösand och däromkring bor det också många teckenspråkiga, samt i Leksand där det finns en folkhögskola för döva och andra som vill lära sig teckenspråk.

Regional variation

Att dövskolor har funnits på olika håll i Sverige har lett till att tecken för samma begrepp sett olika ut i olika delar av landet. Ett exempel är tecknet för våffla, som det finns minst fyra **teckenvarianter** för. Tecken för apelsin och räv finns också i flera varianter. Men att kalla det för dialekter är att gå för långt. Skillnaderna syns bara i tecknens utförande, inte i grammatiken eller språkmelodin, som i talade språk. Därför talar man hellre om regional variation.

Skillnader i språkbruket finns mellan äldre och yngre generationer och sociala grupperingar. I dag är skillnaderna mindre än förr, eftersom kontakten mellan teckenspråkiga från olika landsdelar är tätare. Det svenska teckenspråket syns också på TV och används i sociala medier, vilket gör att språkbruket blir mer likt i hela landet.

Riksteatern Crea ger föreställningar på teckenspråk, här pjäsen "Superhjältar".

Dövas kultur

Den gemenskap som uppstått mellan döva kallas för dövas kultur. Kärnan i dövulturen är språket, det svenska teckenspråket, men också den erfarenhet det innebär att leva i ett talspråkligt samhälle. Genom teckenspråk kan man uttrycka sig obehindrat och känna samhörighet. Döva arrangerar egna kulturella evenemang som teater, filmfestivaler, föreläsningar samt egna idrottsarrangemang. I Sverige finns det en etablerad teaterensemble, Riksteatern Crea (tidigare Tyst teater), som sedan 1977 är en del av Riksteatern. "Dövas filmfestival" i Stockholm har arrangerats sedan år 2000. Ett viktigt arrangemang är Dövas dag, som runtom i världen firas den fjärde söndagen i september varje år (i Sverige den tredje söndagen). Då träffas döva i hela landet och lyssnar på föredrag och deltar i olika aktiviteter, men framför allt umgås med andra teckenspråkiga. Det finns också en lång tradition av internationellt utbyte med döva i andra länder, inte minst i nordiska sammanhang.

Likheter mellan nordiska teckenspråk

Det finns inget gemensamt teckenspråk för hela världen, utan ett i varje land. En del länder har flera teckenspråk, till exempel Finland. Men visst finns det likheter mellan de nordiska teckenspråken.

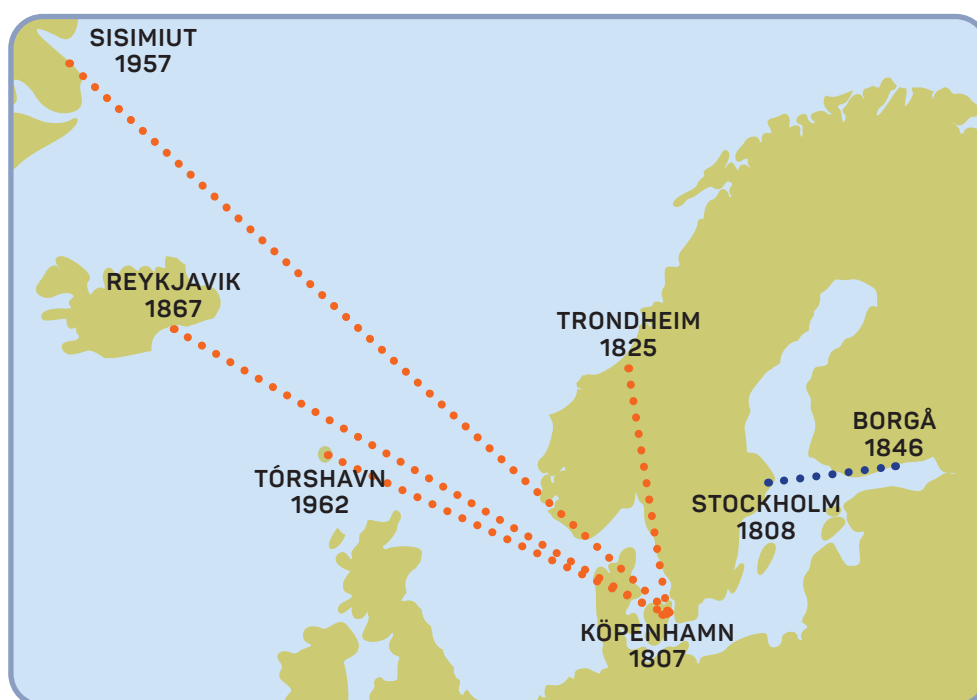
Det finska och det finlandssvenska teckenspråket anses vara besläktade med det svenska. Sedan mitten av 1800-talet fanns det elever från Finland på Manillaskolan, en dövskola i Stockholm. När eleverna återvände hem tog de med sig en del tecken som de lärt sig i Sverige och som därmed blev en del av teckenspråken i Finland. Men även om det finns beröringspunkter mellan svenskt

och finskt teckenspråk så innebär det inte att döva förstår varandra utan besvär. Inlånade svenska tecken har anpassats till det finska teckenspråket och utvecklats efter finska förhållanden. Svenska och finlandssvenska teckenspråkiga personer har lättare att förstå varandra.

En liknande relation finns mellan danskt och norskt teckenspråk. Norska elever som gick i dövskolan i Köpenhamn tog med sig tecken som de lärt sig i Danmark när de återvände hem. Även teckenspråken på Färöarna, Grönland och Island anses ha påverkats av det danska teckenspråket.

Det är osäkert om man kan använda släktskapsbegreppet för tecknade språk. Språken har inte utvecklats från ett gemensamt språk. Istället kan man säga att det skedde inlåning av tecken mellan teckenspråken under 1800- och 1900-talet när dövskolor etablerades i Norden. En del elever som gick i en dövskola i ett grannland blev sedan lärare i sina hemländer, vilket påskyndade denna process.

Genom dövundervisningen spreds teckenspråken mellan de nordiska länderna.

Språkets historia

Det finns inga säkra uppgifter om hur länge det svenska teckenspråket har funnits, men någon form av teckenspråk har talats så länge det har funnits döva personer. I en skriftlig handling från 1759 hos Kungliga Vetenskapsakademien nämns en döv person i Kalmar, som sägs kunna läsa och skriva samt utföra matematiska räkneoperationer som addition och subtraktion. ”Han tecknar dessutan väl sina tankar, som merendels dumbar pläga¹, i synnerhet för dem som äro vane vid honom.” Sverige var fortfarande ett bondesamhälle och avstånden mellan döva var stora, så förmodligen var kontakterna mellan döva begränsade. Istället användes någon form av hemmagjort teckenspråk inom familjen eller i byn.

1 som merendels dumbar pläga betyder ”som de flesta stumma brukar”

Normering

När internatskolor för döva inrättades under 1800-talet samlades döva barn från olika delar av landet och på så sätt utvecklades ett gemensamt språk. Att svenskt teckenspråk användes mellan eleverna innebar inte att undervisningen skedde på svenskt teckenspråk. Under en lång period från 1860-talet till 1980-talet skedde undervisningen främst på talad svenska. Eleverna var tvungna att avläsa lärarna på läpparna. Teckna fick de göra på rasterna och på fritiden. När eleverna lämnade skolan stannade en del kvar på orten och bildade dövföreningar, den äldsta grundades i Stockholm 1868. Den tätare kontakten mellan döva ledde till att det svenska teckenspråket normerades.

Språkets struktur

Det svenska teckenspråket är ett visuellt språk som innebär att det uppfattas med synen. Det gör att man kan uppfatta flera språkliga signaler samtidigt, vilket tecknade språk utnyttjar. För att uppfatta språket riktar man framför allt blicken på ansiktet hos den som tecknar, inte på händerna som många tror. Ansiktsuttrycken är viktiga för förståelsen.

Tecknets uppbyggnad

Tecken utförs med en eller två händer. Tecken kan utföras i kontakt mellan händerna, på ett ställe på kroppen eller i ett neutralt läge framför kroppen. Det finns 38 handformer som används i svenskt teckenspråk. Dessa kallas artikulatorer. De rörelser som händerna utför kallas **artikulation**. De ställen som tecknen utförs på kallas för artikulationsställen.

Även munnens rörelser bidrar med betydelse och är ibland nödvändiga att använda för att skilja en del tecken från varandra, t.ex. ÄGG och PÅSK som tecknas på samma sätt. En del tecken har munrörelser som är inlånade från talad svenska och en del tecken har munrörelser som bara finns på teckenspråk. De senare är obligatoriska för vissa tecken som till exempel VET-INTE, STICKA-IVÄG, och kallas ibland för **genuina tecken**.

Teckenbildning

Många tecken avbildar föremål eller rörelser. Exempelvis tecknet för ELEFANT vilket föreställer snabeln. Ett rörelsehärmande tecken är SÅG, där ena handen efterliknar sågklingan som rör sig fram och tillbaka.

När man uttrycker flertal sker det genom en upprepad rörelse, som i tecknet KOMPIS(AR) eller en horisontell rörelse som i tecknet MÅNDAG(AR). Ofta tecknar man MÅNGA framför substantivet för att visa att det är flera.

För att markera tid lägger man till ett tecken för t.ex. IGÅR, IMORGON eller hjälpverb som SKA som beskriver framtiden.

Ordföljd

Det svenska teckenspråket har i grunden samma ordföljd som svenska. En påståendesats inleds med ett subjekt, därefter kommer verbet och slutligen ett objekt om det finns ett sådant. Ex: En kvinna köper en bil, blir på teckenspråk KVINNA KÖPER BIL.

När man ställer en fråga på svenska byter subjektet och verbet plats. Man påstår *Jag är glad* men frågar *Är du glad?* I svenskt teckenspråk sker ingen sådan ordföljdsändring. **Teckenföljden** PAPPA SNÄLL används både i ett påstående och i en fråga. Hur vet man då om det är ett påstående eller en fråga? Frågor som besvaras med ja eller nej markeras med höjda ögonbryn. Andra frågor kan ha ett frågeordstecken som VAD, HUR eller VARFÖR, och då visar man det med ihopdragna ögonbryn: VAD HETER DU?

Teckenrummet bidrar med betydelse

Området framför den tecknades kropp kallas för **teckenrummet**. Genom att rikta tecken eller peka till områden framför kroppen kan man referera till olika personer eller föremål.

Även huvudvridning och blickriktning bidrar med betydelse. Genom att vrida kroppen och rikta blicken till områden framför kroppen visar man att det är någon som utför en handling eller säger något.

Handalfabetet

Många har någon gång kommit i kontakt med **handalfabetet** i svenskt teckenspråk. Kanske har man lärt sig bokstavera sitt namn eller några svenska ord. Tvärtemot vad många tror har handalfabetet inte så stor roll i det svenska teckenspråket.

Det svenska handalfabetet skapades av dövlararen Per Ahron Borg som grundade Manillaskolan i Stockholm i början av 1800-talet. Målet med handalfabetet var att lära ut svenska till döva elever. Handformerna skapades utifrån det svenska alfabetet och liknade bokstävernas utseende i skrift.

Handalfabetet används i regel för att stava namn och för att referera till vissa svenska ord. Det förekommer också översättningslån från svenskan via handalfabetet, så kallade **bokstaverade tecken**.

Teckenordböcker

Den första teckenordboken publicerades i bokform 1916. Den innehöll bilder av cirka 400 tecken och en liten grammatikbeskrivning.

I början av 1970-talet gjordes ett försök att bestämma vilka tecken som ska användas i det svenska teckenspråket. En teckenspråkskommitté fick i uppgift att ”normera detta språk, dvs. utvälja de tecken som anses bäst och mest spridda

Den första svenska teckenspråksordboken.

över hela landet”². Utgångspunkten var Svenska Akademiens ordlista. De ord som man kunde hitta motsvarande tecken för hamnade i teckenordboken.

1997 publicerade Sveriges Dövas Riksförbund en tjock, tryckt bok i A4-format som fick namnet ”Svenskt teckenspråkslexikon”. Det som var nytt var att tecknen presenterades utifrån tecknens **handform**, läge och rörelse. I de tidigare teckenordböckerna sorterades tecknen i alfabetisk ordning efter de svenska uppslagsorden. En digital version av lexikonet togs fram av Stockholms universitet 2001 och blev en del av det svenska teckenspråkslexikonet på nätet.

Det nätbaserade ”Svenskt teckenspråkslexikon” är den mest omfattande ordboken hittills. 2018 bestod den av 16 000 publicerade tecken. Man kan söka på ämnesområde, handform, läge, region, bokstaverade tecken, genuina tecken och mindre vanliga tecken.

Är svenskt teckenspråk ett nationellt minoritetsspråk?

I språklagen står det att ”den som är döv eller hörselskadad och den som av andra skäl har behov av teckenspråk ska ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda det svenska teckenspråket”.

Svenskt teckenspråk anses ha samma ställning som de nationella minoritetsspråken i språklagen. I praktiken skiljer det sig dock åt, eftersom andra lagar ger starkare stöd för de nationella minoritetsspråken, t.ex. skollagen och skolförordningen.

Nej, det svenska teckenspråket räknas inte till de nationella minoritetsspråken. I mitten av 1990-talet utredde minoritetsspråkskommittén vilka minoriteter och språk som skulle få officiell ställning i Sverige. Kommitténs ställningstagande blev:

Även om döva själva ser sig som en språklig och kulturell minoritet med teckenspråket som en viktig del av dövulturen, kan teckenspråkets funktion enligt vår uppfattning inte i första hand ses som kulturell. Språket får snarare i första hand ses som ett kommunikationsmedel för döva, ett sätt för döva att trots sitt handikapp kunna kommunicera med omgivningen (SOU 1997:192, s. 95).

² Citat från Teckenordbok (Sveriges Dövas Riksförbund 1971).

Tolkning under politikerveckan i Järva, utanför Stockholm.

Minoritetskommittén ansåg att teckenspråk är ett språk som döva personer använder för att de inte kan höra. Intresseorganisationer för döva påpekade att teckenspråk är ett eget språk – inte en ersättning för talat språk.

I dag är kunskapen om det svenska teckenspråket och dövas levnadsvillkor bättre hos allmänheten. Det finns knappast någon som ifrågasätter att det svenska teckenspråket är ett språk. Däremot är uppfattningen att döva i första hand har en funktionsnedsättning fortfarande utbredd. Inom döv världen kallas detta för den ”medicinska synen”, eftersom den utgår från dövheten som en brist som behöver rättas till. För teckenspråkiga döva själva är det inte hörselnedsättningen som är det centrala, utan den språkliga och kulturella gemenskapen.

När det gäller språkundervisning är villkoren desamma för det svenska teckenspråket som för alla andra minoritetsspråk, dvs. att kommunen är skyldig att ordna modersmålsundervisning i ett språk om det är minst fem elever i kommunen som önskar det. En del kommuner tolkar lagen mer välvilligt och tillåter modersmålsundervisning även om det bara är en eller två elever som vill läsa svenskt teckenspråk som modersmål. Andra kommuner är mer strikta.

Bland hörselskadade elever går en majoritet i den vanliga svenska grundskolan och många av dem vill lära sig svenskt teckenspråk. De omfattas inte av modersmålsundervisning. Istället kan de välja svenskt teckenspråk som språkval, men det sker oftast på nybörjarnivå tillsammans med hörande elever som har sämre förkunskaper. Ämnet Teckenspråk för hörande är inte anpassat för döva och hörselskadade elever.

Även om det finns en språklag så innebär det inte att allt fungerar som det ska. Det finns stora brister vad gäller tillgång till tolkar inom arbetslivet och döva barns tillgång till teckenspråk. Intresseorganisationer arbetar aktivt för att livsvillkoren för döva och hörselskadade ska bli bättre.

Det svenska teckenspråkets framtid

I en del länder är teckenspråk hotade språk. Förutom det finlandssvenska teckenspråket finns det många små lokala teckenspråk som är utrotningshotade, t.ex. teckenspråk som används av inuiter i Kanada eller av mayaindianer i Mexiko. Men även större teckenspråk som danskt, österrikiskt och australiensiskt teckenspråk anses vara sårbara. En orsak till det är att undervisning av döva inte längre sker på skolor där teckenspråk används. Istället får eleverna undervisning på landets talade språk med hjälp av hörselteknik.

Svenskt teckenspråk anses inte vara ett hotat språk. Undervisning av döva elever sker i tvåspråkiga skolor där eleverna får lära sig både teckenspråk och svenska. Även om antalet elever i specialskolan under en lång tid har minskat till nästan hälften, har trenden nu brutits och elevantalet ökar.

På Språkrådet, som är en avdelning inom Institutet för språk och folkminnen, finns det språkvårdare i svenskt teckenspråk. Språkrådet svarar på frågor om det svenska teckenspråket, publicerar teckenlistor med t.ex. samhällsord och har en grammatikbeskrivning på webben. De gör undersökningar om hur myndigheter informerar på det svenska teckenspråket och om barns tillgång till svenskt teckenspråk.

FRÅGOR

- Hur tecknas GYMNASIET, LÄSA och TECKENSPRÅK?
(Se www.teckensprakslexikon.su.se)
- Varför är inte svenskt teckenspråk ett nationellt minoritetsspråk?
- Nämn minst en möjlighet och ett problem för svenskt teckenspråk, i dag eller i framtiden.
- Hur ser framtiden ut för övriga teckenspråk i Norden? I världen?
Motivera svaret.

BILDFÖRTECKNING

Omslag: Anton Gvozdikov/Shutterstock

- 5 Björn Larsson Rosvall/TT
- 9 Lennart Edling/Bonnierarkivet/TT
- 12 Steve Allen/Shutterstock
- 15 Maskot/TT
- 18 Maskot/TT
- 21 TT
- 23 Sverigefinländarnas Delegation
- 24 Jan Wiridén/GT/TT
- 32 The National Library of Israel, Jerusalem/YIVO Institute for Jewish Research
- 33 Piero Oliosi/Polaris/TT. © Association Marcel Duchamp/ADAGP, Paris/Bildupphovsrätt 2019
- 34 YIVO Institute for Jewish Research
- 36 Magnus Hjalmarson Neideman/SvD/TT
- 40 Holger Torneus
- 43 TT
- 44 Drago Prvulovic/TT
- 47 Håkan Røjder/Sydsv/TT
- 51 Tor Lundberg/Nf/TT
- 52 Tor Lundberg/Nf/TT
- 53 Susanne Walström/Johnér
- 58 Urban Jörén
- 63 Pontus Lundahl/TT

© 2019 Institutet för språk och folkminnen

© Andra upplagan 2021 Institutet för språk och folkminnen

Formgivning: Eva Jerkeman

Bildredaktör: Marie Olsson

Språkrådet

Box 20057

104 60 Stockholm

e-post: sprakradet@isof.se

telefon: 0200-28 33 33

www.isof.se